

Vývoj na Kosovu 1981–1990

Etnické poměry na Kosovu, vztahy mezi Albánci a Nealbánci

V souvislosti s demonstracemi v roce 1981 je zapotřebí zdůraznit, že ze tří teoreticky známých možných modelů soužití dvou autochtonních etnických skupin v rámci jistého územního celku – totiž koexistence, asimilace a dominance – je pro vzájemné soužití srbského a albánského etnika na Kosovu již od 19. století typická právě dominance. Tento vzorec soužití se začal uplatňovat ve zvýšené míře v období vytváření národních států a nových státních hranic a od té doby až současnosti se neustále upevňuje. Mocenské struktury všech státních útvarů, do nichž Kosovo během více než sta posledních let patřilo – turecké, rakousko-uherské, srbské, italské a německé i kosovské (od doby získání autonomie v roce 1974) – střídavě, z různých politických (ale i iracionálních) důvodů, favorizovaly resp. diskriminovaly jednu ze dvou těchto etnických skupin. Na Kosovu, které bylo v blízké i vzdálenější minulosti vždy dějištěm vzpour, vyhánění, vysídlování, kolonizace, trestných výprav a, pochopitelně, násilí, tak byla vždy dřívější dominance jedné strany důvodem a omluvou pro násilnou dominanci strany druhé. Za údobí s dobrými mezietnickými vztahy proto byly oceňovány v podstatě jen období tiché segregace obou etnických skupin, snesitelné, mírné formy dominance pak bývaly jako doby „harmonického“ soužití označovány dokonce i od etnika, které podléhalo dominanci (neznamená to ovšem, že by neexistovala místa nebo celé oblasti, kde obě etnika žila ve skutečně harmonických, přátelských vztazích). Vzhledem k tomu, že v poválečné socialistické Jugoslávii byla sféra národnostních vztahů záměrně upozaděována a tabuizována ve prospěch převládající ideologie „jednoty a bratrství“ a jakýkoli pokus o problematizování či definování národnostních vztahů byl označován za nacionalismus a jako takový následně politicky diskvalifikován, ba často i kriminalizován, bylo k uskutečňování takovéto národnostní dominance zapotřebí využití metod, které systém umožňoval, totiž nejprve národní zájem ideologizovat a poté k jeho uskutečňování mobilizovat mocenské struktury ovládané SKJ. Instrumentem dominance se tak ve vztazích obou etnických skupin stala jugoslávská komunistická strana. Osvojení jejích územních struktur pak poskytovalo absolutní převahu. Jakýkoli pokus o změnu dominance jdoucí mimo stranické struktury, ale i v rámci stranické struktury tam, kde měla převahu jedna z dominujících stran, byl proto označován jako kontrarevoluce, a to byl právě případ událostí roku 1981 apod. Jediným možným bojem proti tomuto systému proto byl opět boj ideologický, takže ve snaze o dokázání ideologické pravověrnosti (v údajně ideologickém sporu) vznikaly na Kosovu nejrůznější marxisticko-leninské skupiny, které ovšem zmizely vzápětí poté (koncem 80. let), kdy byly ideologické masky odhozeny, a na světlo dne vyplula pravá nacionalistická podstata sporu.

Po úspěšné ideologizaci pak ovládala ta která etnická skupina místní stranické orgány (s vlivem na zastoupení v centru) a s nimi i všechny instrumenty dominance – rozhodující slovo při zaměstnávání, výběru vedoucích pracovníků, určující vliv na formování veřejného mínění (zejména pokud jde o definování nacionalismu soupeřící etnické skupiny jakožto jediného nebezpečného) a konečně také samotný stát – vládní struktury autonomní oblasti se všemi jejími funkcemi, zejména represivními, které jsou pro systém dominance rozhodující. Vítězná skupina pak prostřednictvím prokuratury a soudů rozhoduje o tom, co je ve sféře mezietnických střetů trestné.

Do pádu Rankoviće tedy byly z hlediska srbského vztahy mezi Srby a Albánci snesitelné, neboť „ve straně bylo 70 % Srbů“ a tedy dominance byla na srbské straně,¹ po roce 1966 se situace začala obracet ve prospěch strany albánské.² Je samozřejmé, že takovéto střídání dominance dvou etnických skupin s sebou musí přinášet na obou stranách výrazné revanšistické tendence a touhu po zpětném navrácení dominance. Zhoršování etnických vztahů, které jsou samozřejmým důsledkem těchto snah, a které v prostředí výrazně rustikálním a patriarchálním (to platí samozřejmě pro převažující venkovské obyvatelstvo, jak albánské, tak starousedlé srbské) snadno nacházejí živnou půdu, je pak i výrazným podnětem pro vystěhovalectví z tohoto nepříjemného a nebezpečného prostředí, pro něž se pochopitelně spíše rozhoduje demograficky slabší etnická skupina, a to o to snáze, nabízí-li se jí migrace do ekonomicky rozvinutějšího mateřského státu (to samozřejmě nebyl případ populace albánské, neboť emigrace do rigidního prostředí Hodžovské i posthodžovské Albánie nebyla přitažlivá a v podstatě ani nebyla, až na výjimky, možná). Příčinou srbského vystěhovalectví ovšem nebyl pouze tlak vyplývající ze změny dominance, ale také tlak demografický, o němž jsme hovořili již v předcházejících

¹ Srbská dominance před rokem 1966 se jasně odrážela i v etnickém složení represivních mocenských orgánů, resp. v poměru zastoupení jednotlivých národností v těchto orgánech vůči etnickému složení kosovského obyvatelstva. Tak jestliže v roce 1966 žilo v oblasti 64,9 % albánského obyvatelstva, 3,9 % Černošorců a 23,5 % Srbů, pak v kosovské policii sloužilo 31,3 % Albánců, 7,9 % Černošorců a 60,8 % Srbů, ve Státní bezpečnosti byl tento nepoměr ještě výraznější – bylo v ní zaměstnáno 13,3 % Albánců, 28,3 % Černošorců a 58,3 % Srbů. Po Rankovičově pádu, v klimatu jistého uvolnění, došlo ke vznesení celé řady obžalob na pracovníky ministerstva vnitra za trestné činy proti kosovskému obyvatelstvu. Celkově bylo vzneseno 814 obžalob, z nichž 763 vzneslo albánské (a turecké) obyvatelstvo a 51 srbské a černošorské obyvatelstvo, z čehož v 27,5 % byli obžalováni albánští příslušníci služeb ministerstva vnitra a v 72,5 % pak příslušníci srbské či černošorské národnosti. Z těchto údajů tedy jasně vyplývá, že v době srbské dominance byl represivní aparát cele v rukou dominantního národa, který také represivní instrumenty vůči podřízenému obyvatelstvu v mnoha případech nezákonně uplatňoval. Podobnou selektivní represivní politiku vidíme i v období po roce 1988, kdy za pomoci represivních opatření dochází k zamezování nenásilných demonstrací albánského obyvatelstva, jejichž účastníci skandují hesla „*demokracie, rovnoprávnost, svoboda*“, zatímco srbské demonstrace, na nichž demonstranti skandují hesla „*Zabijeme Vlasiho*“ (tehdejší tajemník SKJ Kosova – pozn. V. Š.) či „*chceme zbraně*“, jasně směřující k vyvolávání politického násilí, nejsou zamezovány.

² V poválečném období tedy můžeme v mezietnické dominanci na Kosovu vymezit tři období:

1. Od roku 1945 do roku 1966, pro něž je charakteristická srbská dominance, která byla ovšem z velké části důsledkem nepoměrně větší srbské účasti v národněosvobozené válce za 2. světové války a z toho vyplývajícího stejně nepoměrně většího začlenění do vládnoucí KSJ, neboť personální obsazení lokálních místních úřadů bylo na těchto dvou skutečnostech přímo úměrné, a to nejen na Kosovu, nýbrž v celé Jugoslávii. Kromě toho ovšem také v té době bylo srbské kosovské etnikum nepoměrně vzdělanější, než etnikum albánské, což mělo, kromě stranické příslušnosti, na účast v mocenských strukturách samozřejmě také svůj vliv. Etnicita je v tomto období ovšem až v druhém plánu, důležitější je zde rozdělení společnosti na nepřátele a přátele komunismu.
2. Od roku 1966 (pád Rankoviće) do konce 80. let, charakteristická rychlým mocenským vzestupem kosovské albánské komunistické oligarchie a následnou albánskou dominancí, již albánský liberální intelektuál Shkëlzen Maliqi vysvětluje tím, že „*Albánci byli ve svém rozvoji příliš zaostalí a měli příliš málo politické kultury a také kosovská byrokracie byla příliš provinční, prostřední a dogmatická na to, aby svůj nový status a administrativní majorizaci neopomněla využít k protisrbskému revanšismu či přinejmenším k ignorování jejich specifických zájmů*“. V 80. letech, zejména po demonstracích roku 1981, však dochází k čím dál zřetelnějším zásahům do autonomie kosovských politických orgánů a k vyhrocování politických represí vůči stále silící albánské opozici, takže v této době lze o albánské dominanci hovořit pouze podmíněně. Krizi identity (albánské obyvatelstvo se nemohlo, a z větší části ani nechtělo identifikovat s Albánií a vůči Jugoslávii pak kosovští Albánci prokazovali ze všech jugoslávských národů největší distanci) v té době vyřešilo kosovské albánské obyvatelstvo tak, že se zcela identifikovalo s Kosovem jakožto čistě svým etnickým prostorem.
3. Od konce 80. let do roku 1999 charakterizované zrušením autonomie, vypjatým nacionalismem obou stran a vládou srbské oligarchie, stavící na zvýšeném využívání represivního aparátu. Nelze však hovořit o bezprostřední dominanci srbské etnické skupiny, nýbrž o dominanci srbského státu a jeho mocenského aparátu.

přednáškách. Jenom připomeneme, že v absolutních číslech v roce 1921 žilo na Kosovu 432 tisíc obyvatel, v roce 1931 552 tisíc, v roce 1948 728 tisíc, v roce 1953 816 tisíc, v roce 1961 964 tisíc, v roce 1971 1 244 tisíc a v roce 1981 1 584 tisíc. Příčina takového explozivního růstu počtu obyvatel byl přirozený přírůstek a jeho stálé zvětšování. Nárůst obyvatelstva pak měl samozřejmě vliv i na hustotu osídlení na 1 km², která byla od roku 1981 nejvyšší v celé Jugoslávii (145,5 na km²), na rozdíl od roku 1921, kdy bylo Kosovo se svými 41 obyvateli na km² nejřidčeji osídlenou provincií tehdejšího Království Srbů, Chorvatů a Slovinců. Vzhledem k absenci patřičných demografických údajů a bojkotu sčítání obyvatelstva ze strany albánské populace se odhaduje, že počátkem 90. let 20. století již činila hustota osídlení více než 170 obyvatel na km²) a byla již dávno v přímém rozporu s ekonomickými možnostmi oblasti.³

Jestliže se tedy Kosovo takto výrazně odlišovalo od zbytku Jugoslávie, pokud jde o přírůstek obyvatelstva, muselo se nutně začít odlišovat, i pokud jde o jeho etnické složení. Tak zatímco ve všech republikách existovala od konce 2. světové války výrazná tendence ke snižování poměru nejpočetnější etnické skupiny a zvyšování heterogenity, kráčelo Kosovo opačným směrem – poměr nejpočetnější etnické skupiny k ostatním zde žijícím národnostem se naopak zvyšoval, heterogenost kosovského etnického složení se snižovala. Podíl albánského obyvatelstva stoupl z 68 % v roce 1948 na 77 % v roce 1981 (jestliže tedy v roce 1948 připadalo na 100 Albánců 50 nealbánců, v roce 1981 již bylo nealbánců pouze 29) a do počátku 90. let ještě dále výrazně stoupal. Podíl srbského a černohorského obyvatelstva se úměrně tomu snižoval z 27 % v roce 1948 na méně než 10 % (zbývajících 13 % obyvatelstva tvořily etnické skupiny slovanských Muslimů a Goranců a dále Turků, Cincarů, Chorvatů a Romů) v roce 1987. Zajímavé přitom je, že do roku 1961 se poměr z období po skončení druhé světové války udržoval v podstatě nezměněn, opadávat počal až v průběhu 60. let, dramaticky pak zejména v 70. a 80. letech. Zde však již nešlo o pouhý výsledek albánské populační exploze, ale také zmíněného již vystěhovávání z regionu. Od padesátých let do konce roku 1981 se totiž z Kosova vystěhovalo 103 tisíc Srbů a Černohorců. Z tohoto množství však pouze 17 % před rokem 1961, zatímco 83 % ve dvou kritických následujících decenních a tento proces se v 80. letech ještě zrychloval, takže jen od 1. dubna 1981 do 30. dubna 1983 se z Kosova do užšího Srbska vystěhovalo 12 301 obyvatel srbské a černohorské národnosti. Tato čísla ovšem získávají patřičný důraz až tehdy, uvědomíme-li si, že se dohromady jednalo o téměř polovinu kosovské populace Srbů a Černohorců (1961 – 227 016, 1991 – 194 190). K vysídlování dochází, byť ve snížené míře, také po roce 1989, kdy došlo k omezení kosovské autonomie. Tehdy se tyto migrace začínají také úředně a statisticky zaznamenávat. Ze statistik tak vyplývá, že od roku 1989 do roku 1993 se z Kosova vystěhovalo přes 6 000 Srbů a 1 200 Černohorců.

Tento stav se odrážel také na lokální úrovni, kde se na Kosovu výrazně zvýšil počet čistě albánských vesnic. V období 1961–1981 se počet obcí bez jediné srbské rodiny zvětšuje ze 410 na 670, černohorské obyvatelstvo opustilo 243 vesnic, přitom na Kosovu je stále zhruba 1 500 sídel), takže v 93 % obcí dominuje pouze jedno etnikum. Obecnou tendencí v těchto letech byla koncentrace křesťanského slovanského obyvatelstva do menšího množství obcí, v nichž mělo toto obyvatelstvo absolutní většinu, a naopak pohyb albánského obyvatelstva směrem k obcím s malým počtem srbského obyvatelstva, z nichž se očekávalo jejich brzké vysídlení (kvůli tomu ostatně migrační albánský proud na území se smíšeným obyvatelstvem směřoval). Kosovské obce tak přestávají být multikulturní, což byla jejich charakteristika v předcházejících desetiletích

³ Z demografického hlediska by takovéto populační zatížení již nutně muselo vést k emigračním procesům, v rurálně patriarchálním kosovském prostředí k nim však nedocházelo, nebo jen v míře značně omezené.

a obě etnické skupiny se homogenizují. Velká většina albánského obyvatelstva tak žije v podstatě bez jakéhokoli styku se srbským obyvatelstvem a naopak. Ke styku obou etnik tak nejvíce dochází ve větších městech, v nichž výše uvedený vzorec neplatil bez výhrady (např. v Prištině se počet srbského obyvatelstva spíše zvětšoval, v jiných místech se přinejmenším neměnil, segmentace společnosti se však projevovala i ve městě oddělením korz, restaurací atd.). Právě koncentrace Srbů a Černohorců na stále menším území a vytváření velkých teritoriálních celků homogenně albánských umožnila vznik nového modelu ve vztahu Srbů a Albánců, totiž paralelismu, paralelního života obou společenství na jednom území, který v 90. letech vyústil i do vzniku a fungování paralelního kosovoalbánského státu s paralelním školstvím zdravotnictví a dalšími institucemi.

K srbskému vystěhovalectví z regionu a celkové změně etnické struktury kosovského obyvatelstva tedy přispívala jednak výše zmíněná změna dominance, jednak důvody ekonomické, jednak tlak demografický, který však měl být ze strany většinového obyvatelstva umocňován i jiným způsobem. Podle sociologického průzkumu, který byl mezi vysídlení prováděn v letech 1985–1986, uváděla většina zkoumaných emigrantů jako důvod svého vysídlení jak nepřijímání ze strany většinového albánského obyvatelstva, tak systematický drobný nátlak či diskriminaci. Pouze necelá čtvrtina srbských migrací měla podle tohoto výzkumu důvody ekonomické.

Vztahy mezi etniky se tak v důsledku všech výše uvedených skutečností začaly od počátku 70. let prudce ochlazovat. Nedůvěra mezi Albánci a Srby byla ovšem mnohem více pocíťována na vesnici než ve městě. Na venkově totiž bylo více možností k drobným schválnostem, které znepríjemňovaly život a přispívaly k atmosféře obecné nejistoty a strachu. Běžné byly záměrné škody na úrodě, pasení na polích, poškozování vinohradů, kácení a krádeže v lesích... Všechny takovéto excesy ovšem byly kryty státními orgány, nesmělo se o nich hovořit. To vše samozřejmě přispívalo ke zhoršování kulturních i sociálních vztahů mezi etniky.

Podle všech indicií je zřejmé, že k zásadnímu obratu ve vztazích mezi albánským a srbským živlem došlo po Rankovićově pádu a demonstracích v roce 1968. Starší pamětníci oceňovali, že před tím byly vztahy mezi Srby a Albánci sice zdrženlivé, ale velmi korektní, zejména mezi sousedy. Odpovídala tomu i skutečnost že většina starousedlíků Srbů i Černohorců zcela plynne ovládala albánštinu, z Albánců pak srbštinu většinou pouze muži. Znalost albánštiny a srbochorvatštiny byla u Srbů a Albánců na Kosovu vůbec zejména doména mužů s ohledem na postavení ženy v kosovské společnosti. Uzavřenost žen a děvčat pouze na rodinný kruh je zejména v albánské populaci vysoká. Z toho důvodu také v podstatě vůbec nedocházelo ke smíšeným sňatkům a také přátelení mezi děvčaty obou národností proto bylo v důsledku toho zcela nebo z větší části vyloučené. Nicméně znalost albánštiny i srbochorvatštiny je nejvíce rozšířena ve starší a nejstarší generaci, což dosvědčuje jistým způsobem skutečnost, že vzájemné vztahy starousedlíků byly dříve výrazně lepší.⁴

Obecně vzato, vztahy mezi oběma etniky byly oceňovány jako dobré, či alespoň korektní v oblastech, kde bylo větší, alespoň třicetiprocentní zastoupení srbského a černohorského živlu. Tam, kde bylo zastoupení minimální, byly pro multietnické kontakty podmínky nejhorší a odtud také existovalo největší vystěhovalectví. Jako hranice tolerance bylo uváděno 20–29 % zastoupení srbského živlu. To znamená, že zmenšení etnické přítomnosti slovanského etnika pod

⁴ Z této skutečnosti je také zřejmé, že institucionalizace albánštiny jakožto úředního jazyka neměla vliv na rozšíření její znalosti mezi srbským obyvatelstvem, spíše naopak. Po roce 1968 byla znalost albánštiny při výběru na vedoucí místa povinná, což počalo přispívat k diskriminačním postojům – při výběru místa bylo pro Srby důležité kritérium dvojjazyčnosti, které pro Albánce neplatilo.

toto procento s sebou automaticky neslo zhoršení vztahů mezi zbylým slovanským etnikem a albánským obyvatelstvem.

Albánské etnikum ovšem činilo rozdíl mezi Srby starousedlíky a Srby, kteří se dostěhovali až mezi světovými válkami či později. „*Tak do roku 1965–66 byly vtahy snesitelné obecně. Od této doby byl činěn rozdíl mezi Srby starousedlíky, kteří byli ctěni zejména od starších Albánců, a dosídlenci, kteří již tehdy byli vystaveni různým formám útisku. Po demonstracích v roce 1981 však již Albánci u Srbů rozdíl nečinili. Po demonstracích zanikla i většina starých přátelství.*“ Veřejné přátelství mezi Srby a Albánci totiž od té doby bylo nebezpečné i pro samotné Albánce, kteří byli radikalizovanými spoluobčany obviňováni z kolaborace, vyskytovaly se i případy, kdy byli Albánci udržující přátelské vztahy se Srby dokonce i zabiti. Většinou se také uvádí, že k radikalizaci albánské společnosti přispívala mladší a nejmladší generace, vyškolená v čistě albánských školách a na univerzitě pak profesory z Albánie, zatímco přátelství či alespoň tolerance déle přežívala u starších lidí.

Podobně ovšem jako Albánci rozlišovali mezi Srby starousedlíky a Srby dosídlenci, činili i Srbové rozdíl mezi Albánci-Kosovary, starousedlíky, a Albánci dosídlenci z Albánie, přičemž ti druzí byli vždy označováni za primitivnější, schopné každé špatnosti a radikálnější, na rozdíl od vzdělanějších a umírněnějších starousedlíků.

V této době také začíná dělení obchodů, restaurací, kaváren a dokonce i městských korz. Příslušníci té které etnické skupiny navštěvovali pouze ta místa, která patřila jejich soukmenovcům, přičemž např. náboženské vyznání nehrálo žádnou roli – albánské obchody a kavárny nenavštěvovali ani muslimští Slované, Turci či etnická skupina Goranců.

Vývoj po roce 1981. Nátlak ne vysídlování Srbů a Černohorců

O problémech Kosova jedná v průběhu poloviny 80. let několikrát ÚV SKJ a skoro nepřetržitě se situací v regionu zabývala také federální a srbská vláda. Po Titově smrti ovšem začíná docházet uvnitř SKJ k hluboké krizi a tradiční stranický recept řešení etnických problémů pomocí jejich ideologizace již pro zajištění etnické dominance nestačí. Dochází proto postupně k odkládání ideologických masek, které se na albánské straně projevuje masovým vystupováním ze strany, a nepokrytou snahou o prosazování albánských národních zájmů (zejména pokud šlo o statut autonomní oblasti) bez prostřednictví strany ovlivňováním přímo státních orgánů. Také srbská strana se již vyhýbá termínu kontrarevoluce, opouští ideologický jazyk a stále častěji se uchyluje k dříve nemyslitelné nacionalistické rétorice, jež začíná operovat s později hojně užívaným klišé o „svaté srbské zemi“, „kolébce srbství“ a „historických právech“, začíná se objevovat myšlenka o zrušení či omezení kosovské autonomie.

V situaci, kdy již ani jedna ze stran nemůže dosáhnout rozhodující dominance využíváním stranických postupů, dochází k pokusům nastolit dominanci bezprostředně – ať již individuálními akty násilí (nátlak směřující k vystěhování srbského obyvatelstva) nebo akty násilí státního, spočívajícího v represí, porušování lidských práv, překračování pravomocí apod. Jako odplata za ni začal stoupat výše již zmíněný albánský tlak na srbské a černoohorské obyvatelstvo. Celou první polovinu 80. let vzrůstal počet stížností srbské minority na stoupající diskriminaci ze strany albánské většiny, která se měla projevovat jak např. bojkotem srbských prodejců na trhu či obchodů, v nichž byli zaměstnáni Srbové, tak vypisováním národnostních kvót při zaměstnávání,⁵ prosazováním principu dvojjazyčnosti, resp. znalosti obou většinových jazyků autonomní oblasti i tam, kde to nebylo nutné (často ovšem také výlučné používání albánštiny),

⁵ Podle výpovědí poškozených se tyto kvóty pro zaměstnání pohybovali v rozmezí 10–20 zaměstnaných Albánců na jednoho nealbánce.

nemožnost popř. ztěžování služebního postupu srbských zaměstnanců popř. jejich přeřazování na méně odpovědná místa atd. Jako ohrožování identity bylo také z hlediska kosovských Srbů bráno zavírání srbských škol či škol s alespoň částečnou srbskou výukou, které probíhalo adekvátně zmenšujícím se počtu srbských usedlíků v oblasti. vzdalování škol od místa bydliště ovšem mělo v tehdejších kosovských poměrech za následek zvětšení bezpečnostního rizika pro docházející děti, což s sebou nezřídka přinášelo i konec vzdělávání, zejména děvčat. Mnozí kosovští Srbové poukazovali i na negativní přístup místní byrokracie a mocenských orgánů, které podle jejich názoru viditelně privilegovaly příslušníky albánského národa.⁶

Stále hlasitěji se hovořilo také o přímém násilném nátlaku na srbské obyvatele Kosova, k němuž mělo docházet zejména ve venkovském prostředí. Kromě verbálních výhrůžek se mělo jednat zejména o systematický nátlak na srbské rolníky, projevující se ničením úrody a záměrným působením škod na polních, lučních i lesních kulturách, krádežemi dobytka i dřeva atd. K nejzávažnějším projevům násilí na srbském obyvatelstvu ovšem měly patřit fyzické útoky na dospělé i na děti vracějící se ze vzdálenějších škol, případy těžkého ublížení na zdraví, zmiňovaly se však i četné únosy, vraždy a především znásilnění.

Znásilnění je trestný čin, na který je každá společnost mimořádně citlivá, v patriarchálním rurálním prostředí kosovském, postiženém letitým vyhocením mezietnických vztahů, však nabývá ještě zásadnějších konotací. Znásilnění tedy Albáncem Srbku, nejedná se v převažujícím a tiskem podporovaném veřejném mínění pouze o klasický trestný čin, ale také o mezietnický zločin, vykládaný jako politický čin (druh nátlaku na Srby a Černohorce k tomu, aby opustili Kosovo) a výraz národnostní nenávisti. Proto také bylo znásilnění v kosovských podmínkách druhé půle osmdesátých let 20. století nejvíce zmiňovaným trestným činem v hromadných sdělovacích prostředcích i v projevech veřejných či politických činitelů a zdůrazňování rozšířenosti tohoto trestného činu pak vyvolávalo v srbské veřejnosti největší pobouření. Médiím se podařilo vytvořit dojem, jako by Albánci „znásilňovali na koho přijdou – stařeny, vdané ženy, dívky, ba i děti.“ Navíc byl v srbské společnosti široce rozšířený i názor, že aktéři tohoto znásilňovacího šílenství nejsou hnáni k trestní odpovědnosti, a pokud ano, pak se jim vyměřovaly pouze velice mírné tresty. Výsledky zkoumání nezávislé komise pro Kosovo, zformované v roce 1990 jugoslávskou intelektuálskou organizací Sdružení pro jugoslávskou demokratickou iniciativu, v níž byli zastoupeni liberální myslitelé ze všech jugoslávských republik (a mj. i několik významných kosovských intelektuálů), však prokázaly, že v porovnání s celojugoslávským průměrem byl počet ohlášených znásilnění na Kosovu výrazně pod průměrem tehdejší SFRJ, od roku 1987 do roku 1989 pak dokonce nebyl ohlášen žádný takovýto případ.⁷ Řada těchto trestných činů samozřejmě nemusela být orgánům činným v trestném řízení nahlášena, tím spíše, že v té době byli na většině míst, které k ohlašování připadaly v úvahu, albánští policisté, navíc, zejména ve vesnickém prostředí, znásilnění ženu diskvalifikovalo při navazování partnerských vztahů i v jejím postavení v rámci venkovské komunity. Tyto zamlčené případy však právě proto nemohly proniknout na veřejnost. Je tedy jisté, že zde hrála roli cílená propaganda, které měla získávat srbské (ale i světové) veřejné mínění pro tvrdý postup vůči

⁶ Z těchto skutečností vyvozují někteří badatelé závěr, že „pozitivní diskriminace“ albánského etnika na Kosovu, k níž došlo vyhlášením ústavy z roku 1974 a její důsledné naplňování, dovedla k paradoxní formě právě diskriminace srbského etnika, které je ovšem jinak v Srbské republice majoritní. Následně pak lze vyvodit premisu, že jakákoli forma skupinové diskriminace, a tedy i pozitivní diskriminace, jíž se kompenzují efekty předcházející negativní diskriminace, vede v konečném důsledku k porušování lidských práv.

⁷ Podle policejních údajů bylo na Kosovu v období let 1982–1989 oznámeno 323 případů znásilnění a pokusů o znásilnění. Z tohoto počtu lze ovšem doložit pouze 31 případů, při nichž byl útočník Albáncem a poškozená Srbka či Černohorka.

albánské komunitě. Šlo v podstatě o první případ zneužití veřejného mínění poukazováním na cílené znásilňování jedné etnické skupiny druhou, které mělo sloužit politickým cílům. Později, zejména v době konfliktu v Bosně a Hercegovině, byla tato metoda naopak využita vůči straně bosenských Srbů.

Srbské úřady se v čistě administrativní snaze po zamezení srbského vystěhovalectví uchýlily také k přijetí zoufalého a krajně nedemokratického zákona o dočasném zákazu koupě a prodeje nemovitostí na Kosovu, který byl vydán v roce 1986. Přes všechny zprávy o znásilňování, vraždách či diskriminačnímu postoji kosovských úřadů vůči tamní srbské minoritě totiž zůstal nejčastější příčinou opuštění Kosova přímý prodej nemovitosti do albánských rukou. Jedna z kosovských kontroverzí pak byla přímo vázána na podmínky, za nichž byly srbské a černohorské domy a polnosti na Kosovu prodávány. Ve sdělovacích prostředcích i běžně šířených zprávách se totiž vyskytovaly dvě extrémní teze: jednak že jsou domy prodávány hluboce pod cenou, doslova „za babku“, případně že jsou pod nátlakem dokonce opouštěny a zanechávány na pospas albánským migrantům, jednak že jsou naopak prodávány draze, ba velmi draze, za nesrovnatelně vyšší ceny, než které by odpovídaly tržním podmínkám, dokonce za vyšší než ceny nejúrodnější půdy v rozvinutých oblastech Jugoslávie. Vysokými cenami se totiž podle některých názorů neplatily pouze dům a pozemky, „byla to cena za konečné a definitivní zabránění území... *Dosídlený člověk navíc nebyl pouze přistěhovalcem, byl vlastníkem země...*“⁸ Tento ekonomický nátlak se nakonec ukázal jako neúčinnější albánská zbraň v boji o etnicky čistý albánský prostor.

Důvody vysídlování Srbů a Černohorců z Kosova tedy měly řadu motivů. Hrály v nich bezesporu roli výše uvedené a médiu nejčastěji prezentované formy nátlaku a diskriminace, ale nacházely se i jinde – v ekonomicko-demografických, kulturně-historických a společensko-politických charakteristikách prostředí. V každém případě však mělo vysídlování, jakožto nejdramatičtější prvek albánsko-srbských vztahů v poválečné Jugoslávii, mimořádně důležitou roli při formování či znovuformování srbské národní identity, resp. při nastolení srbské národní otázky na jugoslávský jednací stůl. Nelze samozřejmě zcela jednoznačně říci, že to, co způsobilo zformování srbské nacionalistické euforie, bylo pouze vysídlování, jeho příčiny a následky a především jejich interpretace v médiích, nebudeme však daleko od pravdy když řekneme, že měly vliv rozhodující. K rozpalování nacionalistické atmosféry nesmířitelnosti byly využívány, jak uvidíme dále, zejména interpretace těchto událostí v tisku, v němž byly skutečné albánské excesy uměle zveličovány a záměrně instrumentalizovány s cílem vytvoření podpory pro zavádění drastických represí vůči kosovským Albáncům a vytváření nálad požadujících ohrazení či přímo zrušení politické autonomie Kosova.

Vznik srbských nacionálních resentmentů a politický vzestup Slobodana Miloševiće

Vysídlování Srbů z Kosova s sebou neslo jistou symboliku, jež měla, opřena o kosovský mýtus, mimořádně silný potenciál traumatizace a sílení iracionálního přístupu ke skutečnosti. Na posilování tohoto traumatu měla mimořádný vliv především média, resp. jejich informování o situaci a rozehrívání šovinistických vášní. Kosovský problém totiž některá srbská média v průběhu několika málo let od roku 1986 vyhrotila natolik, že v podstatě a priori znemožnila

⁸ Výhodné ceny mohli albánští zájemci o koupi nabízet díky poměrně úspěšné, jakkoli tehdy nepříliš početné albánské ekonomické diaspoře, která většinu svých výtěžků, stejně jako činili i „gastarbeitři“ z jiných jugoslávských národů, odevzdávala svým rodinám na Kosovu. Za takto získané peníze tak mohli srbsí emigranti snadno získat usedlosti v užším Srbsku, a ještě jim většinou zbyly prostředky k jinému podnikání, takže mnozí z nich, zejména, předcházel-li takové koupi systematický nátlak, usedlosti nakonec rádi prodávali. Ti srbsí hospodáři, kteří tak neučinili a zůstali v etnicky smíšené vesnici, v níž nakonec získalo základy absolutní převahu albánské obyvatelstvo, později za své domy dostali částky nesrovnatelně nižší, po roce 1999 o ně zpravidla přišli bez náhrady.

jakékoliv pozitivní či racionální postupy v řešení této otázky. Kosovská mediální kampaň se tak stala úhelným kamenem „srbské kulturní revoluce“ v letech 1986–1989. „*Jazyk médií zavrhl odumírající socialistickou terminologii a zaměnil ji jazykem demagogie a krkolonné iracionality, rétorických otázek a výkřiků, osudovosti a poslání: 'nebeský národ' konfrontován se svým osudem; neomezená sebelítost, tvrdé obžaloby bez jakýchkoli důkazů a zkoumání, vytváření teorií spiknutí, paranoia a nestydaté výzvy k násilí... Byl to ve skutečnosti válečný jazyk ještě dlouho před tím, než byla válka v Jugoslávii vůbec představitelná.*“ Tento mediální jazyk byl předmětem řady analýz nevládních organizací či občanských politických hnutí, pro ilustraci situace proto využijeme Zprávu nezávislé komise, kterou iniciovalo již zmíněné intelektuálské Sdružení pro jugoslávskou demokratickou iniciativu (srch. UJDI, Udruženje za jugoslovensku demokratsku inicijativu). Pro svoji analýzu zvolila komise tehdy nejčtenější, výrazně prorežimní list *Politika*.⁹ Zejména jeho čtenářská rubrika *Ohlasy a reakce*, která dávala zaznít „hlasu lidu“ je plna epiteton constans, když se pro situaci na Kosovu a jeho historii používá slov jako drama, tragédie, antická tragédie, Kosovo je pro Srbsko rakovinným nádorem, Golgotou, Gordickým uzlem, centrem státnosti a duchovnosti, duší i srdcem, epopéjí srbské duše, vysídlování Srbů z Kosova pak exodem... Naopak Albánci a jejich spojenci prolévají „krokodýlí slzy“, šíří „bolševicko-katolicko-islámskou propagandu“, k Albáncům a jejich „působení“ se váží epitety „zvířecí, bestiální, monstrózní, obludné, jsou nazýváni zfanatizovanými separatisty a teroristy, kteří „znásilňují z nenávisti vůči SFRJ“ atd. Obecně vzato byly texty v této rubrice zcela jednostranné, bez dialogu, charakteristické pro ně je absence fakt při popisování vyhánění nealbánského obyvatelstva a samozřejmě, naprostá absence albánských autorů. Takovéto traktování Kosova a Albánců bezesporu přispěl ke krajně nekritickému vztahu vůči tomuto problému ve větší části srbské veřejnosti a umožnilo tak vznik a působení politiky, která, v konečném důsledku, vedla přímo do pekla občanské války a tragických událostí na Kosovu i v Srbsku na jaře roku 1999. Čím více incidentů bylo tímto způsobem veřejnosti z Kosova prezentováno, tím větší počet do té doby národně lhostejných Srbů se ztotožňoval se svými krajany na Kosovu a byl tamní situací frustrován.

Hnutí kosovských Srbů

Mezi nespokojenými Srby a Černohorci začalo spontánně vznikat hnutí, které upozorňovalo na nespravedlnosti a excesy, k nimž v jeho okolí docházelo. Posílalo dopisy státním orgánům, jednalo s parlamentními delegacemi. Hnutí, o němž se později začalo hovořit jako o Srbském hnutí odboru, se také snažilo pro své stížnosti získat pochopení širší veřejnosti. Vypadalo to, že vzniká jakési hnutí za lidská práva a občanské svobody. Všechny jeho stížnosti a návrhy se ovšem odrážely od hradby mlčení a odmítání stranických orgánů. Zevnitř pak bylo hnutí narušováno pronikáním policejních informátorů. Hnutí bylo zpočátku skutečně spontánní, vedené, nespokojenými rolníky. Teprve v polovině roku 1985 se v něm vyprofilovalo několik „vůdců“.

Ve svých počátcích, když se ukazovalo, že se hnutí nepodařilo prakticky vůbec ničeho dosáhnout, začalo hledat napojení na srbskou, národovecky zaměřenou „kritickou inteligenci“. Zatímco na počátku 80. let byla srbská kritická inteligence zaměřena především na lidská práva, nyní se již cele soustředila na hájení „národních zájmů“ a se stala významným, ne-li vůdčím

⁹ Koncem 80. a počátkem 90. let byl list *Politika*, noviny s nejdélsí tradicí v Srbsku (založeny 1904), oceněn jako deník, který má největší vliv na srbské veřejné mínění. *Politika* byly noviny, které zahraniční pozorovatelé a novináři traktovali jako hlavní oficiální zpravodaj aktuální srbské mocenské struktury a jako nejvyšší autoritu pokud jde o politickou analýzu, jej přijímali i čtenáři.

faktorem širšího kosovského hnutí. Vazba srbské kritické inteligence a kosovských Srbů se poprvé projevila v říjnu 1985, kdy kosovští Srbové poslali velice radikální a místy i ultimativně znějící patnáctibodovou petici na nejvyšší místa SFRJ i SRS, v níž si stěžovali na své postavení a požadovali, aby jim byla radikálními opatřeními znovu zabezpečena všechna ústavní práva a byl zastaven jejich exodus z Kosova. V petici mj. hovořili o nutnosti rehabilitace politiků vyloučených z veřejného života kvůli dřívějšímu upozornění na činnost „velkoalbánských šovinistů“, odstranění „velkoalbánských šovinistů a „srbských oportunistů“ z kosovské administrativy, zmiňovali se také o nutnosti deportace 260 000 albánských imigrantů z autonomní oblasti a zneprávnění všech smluv o prodeji nemovitostí mezi albánskými kupujícími a srbskými prodávajícími. Dokument požadoval také např. zákaz používání albánských vlajek na Kosovu apod. Petici podepsalo 2 016 signatářů, později se k ní připojilo dalších téměř 50 000 občanů z „užšího“ Srbska. Jazyk petice ovšem byl značně podobný jazyku, který byl do té doby používán pouze ve Svazu srbských spisovatelů, proto nepřekvapuje, že z přípravy petice byl podezříván nejhlasitější zastánce práv kosovských Srbů Dobrica Ćosić. Spisovatel svou „spoluzodpovědnost“ za petici později také přiznal. Kosovští Srbové v petici také žádali z hlediska tehdejšího politického systému nemožné – revizi samotné Kardeljovy koncepce ústavy z roku 1974. I oni byli ve svém protestu, podobně ovšem jako kosovští Albánci, vedeni pocitem nerovnosti a krivdy, která se na nich děje. Tvrdili, že na Kosovu žijí v podmínkách ekonomické, politické i etnické diskriminace a žádali podobné řešení jako Albánci – tedy republiku. Nikoli však sedmou federální republiku, kterou pro Kosovo požadovali kosovští Albánci, ale plnoprávnou Srbskou republiku, republiku, již nebudou diktovat autonomní oblasti, republiku rovnou ostatním jugoslávským republikám. To byl požadavek, který se sice do jisté míry shodoval se záměry srbské politické reprezentace, nicméně byl vytvořen mimo systém a navíc formulován nacionalistickou kritickou inteligencí, a to byl faktor, který tehdejší srbské politické vedení, uvědomující si všechna nebezpečí srbského nacionalismu, nemohlo přehlédnout. Petice byla velice tvrdě napadena jak ÚV SKS, tak ÚV SKJ a odsouzena jako projev srbského nacionalismu, nepřátelský akt vůči politice bratrství a jednoty. Organizátoři hnutí proto začali vyhrožovat organizovaným kolektivním vysídlováním z Kosova. Mezi kosovskými demonstranty a srbským vedením tak vyrostla nepřekonatelná bariéra. Osobnost, která ji měla přemostit, se však v té době již dostávala do popředí srbské politické scény, paradoxně prosazována zarytým odpůrcem srbského nacionalismu, tehdejším předsedou srbských komunistů Ivanem Stambolićem.

Pokusy o řešení kosovské otázky a cesta Slobodana Miloševiće k moci za pomoci kosovského problému

Ivan Stambolić (1936–2000), patřil k mladší generaci srbských komunistů, kteří již neprošli partyzánským hnutím. Prvním mužem Svazu komunistů Srbska a tedy vlastně i prvním mužem srbské politické scény se stal v roce 1984. Politický proud, který představoval Ivan Stambolić, mnozí označovali jako proud technokratický, orientovaný zejména na rozvoj a ekonomický vzestup Srbska. Vedle Stamboliće byl v tomto politickém proudu, vzešlém z managementu jednoho z nejsilnějších srbských státních podniků – firmy Tehnogas, zabývající se výrobou technických plynů, výraznou osobou jeho mladší přítel a politický soupeř Slobodan Milošević.¹⁰ Jak Stambolić postupoval po politickém žebříčku stále výš, táhl za sebou také svého

¹⁰ Slobodan Milošević se narodil 20. srpna 1941 v Požarevci. Na jeho politický vzestup měla mimořádný vliv jeho manželka Mirjana Markovićová, s níž se seznámil ještě na gymnáziu. Vystudoval jako nejlepší student ročníku právnickou fakultu, na univerzitě pracoval také v čele ideologické sekce univerzitní organizace SKS. Zde také poznal

přítele a „kuma“¹¹ Miloševiće. Ten se stal v roce 1973 (ve svých 34 letech, což bylo v tehdejší době zcela neobvyklé!) ředitelem státní firmy Technogas, kde předtím, od roku 1969, byl Stambolićovým náměstkem. V roce 1978 se stal ředitelem nejvýznamnějšího srbského finančního ústavu – Beobanky a v této funkci strávil také řadu měsíců na stážích v New Yorku a v Paříži. V té době měl pověst čestného, neúplatného a mravně příkladného odborníka. Do ÚV SKS byl zvolen na 9. sjezdu SKS, jenž se konal ve dnech 27. – 29. května 1982. Ve funkci předsedy bělehradské stranické organizace vystřídal Ivana Stamboliće na jeho popud 7. března 1984.

Pokud jde o Kosovo, zastupoval v rámci Svazu komunistů Srbska Ivan Stambolić **proud**, jež by mohl být označen jako **institucionalistický**, tedy snažící se prosadit ústavní změny, o něž se srbské vedení snažilo již od sedmdesátých let, trpělivou politickou prací v rámci stávajících jugoslávských institucí a problémy Kosova řešit bez ohledu na tlak nacionalistické opozice, uváženě a v dlouhodobější perspektivě. Stambolićovi a srbskému vedení se dokonce po opakovaných demonstracích kosovských Srbů v říjnu 1986 skutečně podařilo přesvědčit všechny jugoslávské republiky i prezídium SFRJ o tom, že je nutné změnit ústavu, zejména ty její oddíly, které regulovaly postavení autonomních oblastí v rámci SFRJ i v rámci Srbska a jasně a nedvojznačně definovat státoprávní integritu Srbska. Situace pro takové jednání byla vhodná i díky tomu, že se do čela kosovské stranické organizace tehdy dostal taktéž politik, nespojený s válkou a partyzánským hnutím, jugoslávsky orientovaný Azem Vllasi, jenž politicky vyrůstal pod přímým dohledem Josipa Broze Tita.¹² Práce na těchto ústavních změnách se rozběhly, byť zbrzděny vydáním Memoranda SANU,¹³ které na čas odpoutalo pozornost jinam. Iniciativa

Ivana Stamboliće, který ovšem studoval při zaměstnání, a stal se jeho důvěrným přítelem. Stambolić byl také Miloševićovi svědkem na svatbě. Jak Stambolić postupoval po politickém žebříčku stále výš, táhl za sebou také Milošević. Milošević se stal v roce 1973 ředitelem státní firmy Technogas, kde předtím, od roku 1969, byl Stambolićovým náměstkem. V roce 1978 se stal ředitelem nejvýznamnějšího srbského finančního ústavu – Beobanky a v této funkci strávil také řadu měsíců na stážích v New Yorku a v Paříži. V té době měl pověst čestného, neúplatného a mravně příkladného odborníka. Do ÚV SKS byl zvolen na 9. sjezdu SKS, jenž se konal ve dnech 27. – 29. května 1982. Ve funkci předsedy bělehradské stranické organizace vystřídal Ivana Stamboliće na jeho popud 7. března 1984.

¹¹ Kumem může být křestní kmotr nebo svědek na svatbě. Je to instituce, která je vysoce prestižní a zejména svatební kum se stává více než členem rodiny.

¹² Někteří zasloužilí členové bývalého nejvyššího komunistického vedení z autonomie, a to jak oblastního, tak srbského a jugoslávského, totiž nebyli při jednáních předcházejících 13. sjezdu Svazu komunistů Jugoslávie, jenž se uskutečnil v červnu 1986, nebyli do funkcí znovu nominováni. Patřil mezi ně především Fadilj Hoxha. Muž, bez něhož se od roku 1944 na Kosovu neobešlo žádné politické grémium. Politik, náležející ke gardě válečných veteránů a bývalých blízkých spolupracovníků J. Broze Tita, který byl v 70. letech neopominutelnou postavou nejužšího jugoslávského politického vedení a přežil i politickou normalizaci po roce 1981. K dalším „opomenutým“ patřili Iliaz Kurteshi, Ilija Vakić, Ymer Pulja, akademik Hajredin Hoxha či bývalý kosovský ministr vnitra Xhevdet Hamza. Ze starých kosovských komunistů se do nového vedení SKJ dostali díky šikovné manipulaci skupiny mladších kádrů seskupených kolem Azema Vllasiho pouze Ali Shukriu, Sinan Hasani (který navíc koncem května 1986 nastoupil do funkce předsedy jugoslávského prezídia!) a Kolë Shiroka. Všechno to byli muži, kteří byli, na rozdíl od Fadilja Hoxhy či Ymera Pulji, s nimiž se již od dob prizrenského procesu táhla neoficiální podezření z nedůsledného boje proti „albánskému iredentismu“, známi svými poměrně značně nekompromisními postoji vůči nacionalismu. Zatímco ostatní „neúspěšní“ kandidáti do nejvyšších jugoslávských stranických grémií zůstali alespoň v oblastním výboru SKK, Fadiljovi Hoxhovi již zanedlouho zlomila politický vaz jeho rádoby žertovná poznámka učiněná v souvislosti se zprávami o znásilňování srbských žen.

¹³ Nejčtenější jugoslávský list Večernje novosti 24. září 1986 publikoval nedokončený a neautorizovaný text pracovní skupiny Srbské akademie věd a umění, který se stal známý jako tzv. Memorandum SANU. Text ve své první části, nazvané „Krise jugoslávského hospodářství a společnosti“, hledá východiska z aktuální obecné krize jugoslávské společnosti, druhá část – „Postavení Srbska a situace srbského národa“ – se již výhradně zabývá otázkami národnostními a končí jako programové prohlášení srbského národního programu.

vedoucí k novelizaci srbské ústavy však byla znemožněna dramatickými změnami v srbském stranickém i státním vedení, jež způsobily závěry VIII. zasedání ÚV SK Srbska v září 1987, na němž Slobodan Milošević zradil svého přítele Stamboliće, toho, který jej vytahoval za sebou po mocenském žebříčku, a získal absolutní kontrolu nad srbskou politickou scénou, z níž za půl roku definitivně odstranil i Ivana Stamboliće z postu srbského prezidenta.

Pře tím totiž Ivan Stambolić, jenž se stal srbským prezidentem, prosadil svého protežé až do funkce předsedy srbských komunistů. Formálně byl sice Milošević zvolen předsedou předsednictva ÚV SKS na 10. sjezdu SKS, jenž se konal nedlouho před 13. sjezdem SKJ, ve dnech 26. – 28. května 1986, designován však byl již na zasedání předsednictva ÚV 24. – 25. ledna téhož roku. Velkou roli během jednání předsednictva ÚV přitom sehráli politici z autonomních oblastí, zejména Azem Vllasi a předseda vojvodinských komunistů Boško Krunic, kterým se líbila Miloševićova „titovská“ rozhodnost v boji proti nacionalismu (sic!). **Tři hlasy z Kosova pak během volby kandidáta na předsedu ÚV poskytly Miloševićovi rozhodující převahu oproti kandidátovi Dragoljuba Markoviće Radiši Gačićovi. Paradoxně tedy Azem Vllasi a jeho kolegové rozhodli svým hlasem o dalším nešťastném osudu Kosova.**

Miloševićova volba do čela srbských komunistů však nebyla bez problémů. Protivil se jí zejména politický matador Dragoljub Marković, který považoval Miloševiče za málo zkušeného a sklonného k unáhleným krokům, nelíbila se mu také jeho snaha o prosazování politických rozhodnutí mimo obvyklé institucionální cesty, jeho autoritativnost a sebestřednost. Znal jej ostatně dobře, byl to strýc jeho manželky Mirjany Markovićové (bratr jejího otce). V rozhovoru, který měl při té příležitosti Marković s Ivanem Stambolićem, prohlásil, že mu (Stambolićovi) **„historie nikdy neodpustí tuto volbu, a srbský národ nikdy nezapomene, že podporoval Miloševiče, neboť ten jej přivede do zkázy“**. Stambolić později kajicně přiznával, že by lépe snášel tíhu odpovědnosti za prosazování S. Miloševiče, nebýt epizody s Markovićem. Sám Stambolić nakonec skončil v roce 2000 zavražděn speciální jednotkou, kterou na něho nejspíš poslal jeho bývalý přítel. Marković ovšem nebyl sám, kdo Stambolićovi po volbě nalil ocet do

Autoři Memoranda se snažili dát ve svém textu do souladu dva protichůdné motivy – objasnit chyby a nefunkčnost celého politického systému, který jako takový ohrožoval stejnou měrou všechny národy bývalé Jugoslávie, resp. všechny její občany, a zároveň dokázat zhoubnost tohoto systému pouze pro srbský národ a Srbsko. Nazírání celkové sociální a ekonomické krize prizmatem výlučně srbské optiky ovšem neumožnilo reflektovat účinky krize na ostatní jugoslávské národy, takže nefunkčnost a neúčinnost politického systému, která byla v první části textu poměrně zevrubně identifikována jako základní příčina krize (a proti této analýze v podstatě nenamítali nic ani ortodoxní jugoslávští komunisté), byla v druhé části zaměněna rozkrýváním údajné národnostní, ekonomické, politické a kulturní diskriminace srbského národa a Srbska jako celku. Jako nejdůležitější politickou otázkou, již je třeba řešit, aby se předešlo „zhoubným následkům“ pro Jugoslávii a zabránilo jejímu možnému rozpadu, tak Memorandum neoznačuje problémy sociální a ekonomické, leč národnostní – konkrétně diskriminaci (politickou i ekonomickou) Srbska a srbského národa, a zejména jeho ohrožení na Kosovu (ale i jinde, v Charvátsku).

Pro Kosovo požadují jeho autoři „politické vypořádání“ za pomoci „revolučního boje“. Události na Kosovu oceňují jako „totální válku“ vůči srbskému národu, „neofašistickou agresí“, jež je navíc záměrně rozdmýchávána i „drastickými tresty pro mladé politické delikventy (autoři měli na mysli tresty pro účastníky demonstrací 1981 – pozn. V. Š.), které jen prohlubují a vyvolávají mezietnickou nenávisť“. V duchu pocitu ponížení, pramenícího z toho, že Albánci nebyli považováni za rovnocenného soupeře, označuje Memorandum „genocidu“ srbského obyvatelstva Kosova za nejtěžší porážku ze všech osvobozenecých válek, co Srbsko vedlo od protitureckého povstání v roce 1804 do druhé světové války! Na paškál si Memorandum bralo také zamlčování a ututlávání situace a zločinů na Kosovu, vytváření lživého obrazu o situaci v autonomii i zmiňovanou již snahu o proporcionalitu v dobrém i zlém, jež „pro násilí páchané na Srbech hledá politické alibi v údajné oboustranné nenávisli a revanšismu“. „Osud Kosova je“, zakončuje Memorandum svůj kosovský díl, „životní otázkou celého srbského národa. Nebude-li ... zajištěna skutečná bezpečnost a rovnoprávnost všech národů, které na Kosovu a v Metochii žijí, nebudou-li vytvořeny objektivní a trvalé podmínky pro návrat vystěhovalců, stane se tato část Jugoslávie také otázkou evropskou, s nejtěžšími a nepředvídatelnými důsledky...“ V tom se Memorandum skutečně nemýlilo.

poháru volebního vítězství. Jako dobrý prorok se ukázal i jeho blízký spolupracovník Špiro Galović, jenž po volbě Stambolićovi řekl: „*Za šest měsíců ti vrazí nůž do zad!*“. Byli to evidentně prozíraví politici, protože vše to se přesně stalo.

Ještě před tím si získal S. Milošević podporu vlivných kosovských Srbů, a lze říci, že to bylo právě Kosovo, které S. Miloševiče vyneslo k téměř absolutní moci. Na vývoj v dalších letech mělo rozhodující vliv několik událostí, které se staly od května do září roku 1987. Nejvýznamnější z nich bezesporu byla návštěva srbského stranického šéfa Slobodana Miloševiče v Kosově Polji 25. dubna 1987 a jeho diskuse se shromážděnými srbskými demonstranty, která sehrála v politické kariéře tohoto muže rozhodující roli. Před svou cestou na Kosovo Miloševiče problémy této autonomní oblasti příliš nezajímaly a jako člověk náchylný k rychlým a radikálním řešením, které pro Kosovo samozřejmě nepřicházely v úvahu, se jim všemožně vyhýbal. Miloševič na Kosovo odjel, aby se pokusil zabránit dalšímu ohlášenému a připravovanému pochodu kosovských Srbů „na Bělehrad“ a uklidnil situaci. Do epicentra srbských protestů – obce Kosovo Polje – přijel nejprve 20. dubna a dohodovil svoji účast na shromáždění občanů o čtyři dny později – 24. dubna 1987. Kosovské vedení trvalo pouze na shromáždění kosovských komunistů, vůdčí osobnosti mezi kosovskými Srby si však vymohli shromáždění občanů. V určený den se podle některých novinových zpráv před kulturním domem v Kosově Polji shromáždilo až 15 000 kosovských Srbů, což bylo do té doby největší nealbánské demonstrační shromáždění v Jugoslávii od roku 1968 (tehdy se uskutečnily velké studentské demonstrace v Bělehradě). Kosovská policie proto byla připravena k intervenci a vytvořila kordon mezi shromážděnou masou demonstrantů a vchodem do kulturního domu, kam po svém příjezdu Miloševič v doprovodu kosovských politiků – předsedy kosovských komunistů Azema Vllasiho a člena předsednictva ÚV SKJ Kolë Shiroka – zamířil a kam byl umožněn vstup pouze na speciální propustky. Shromážděná masa demonstrantů, která se za skandování nejrůznějších hesel pokoušela prodat do sálu, se tak po čase střetla s policií, jež při bránění vchodu použila donucovacích prostředků (policie naopak v této době již byla převážně složena z albánských příslušníků, víceméně přesně podle poměru obyvatelstva). Miloševič, jehož v sále seznámili se situací, vyšel před budovu, kde, vystrašen – bylo to jeho první blízké setkání s velkou shromážděnou masou demonstrantů – vyslovil, spíše mimoděk, směrem ke skandující mase demonstrantů větu, která, zaznamenaná televizí, z něj rázem vytvořila ochránce práv kosovských Srbů a stala se středobodem mýtu, jež o něm začali rozprávět jeho obdivovatelé a stoupenci: „*Nikdo vás nesmí bít...*“ Miloševič poté souhlasil s diskusí se shromážděnými srbskými obyvateli Kosova, jež trvala plných třináct hodin. Během tohoto bezprostředního kontaktu s kosovskými Srby, kteří vyprávěli o svých problémech a zmiňovali i násilnosti, jimž měli být vystaveni od svých albánských spoluobčanů, Miloševič v podstatě dosti nekriticky přijímá argumenty kosovských Srbů, „kosovizuje se“, jak o něm prohlásil I. Stambolić, a do Bělehradu se již vrací „kosovsky naladěný“ a radikalizován.

V zásadních rysech se projev S. Miloševiče, kterým zakončil maratónské jednání, příliš nelišil od běžné komunistické rétoriky té doby, o čemž svědčí např. pasáže projevu, v nichž upozorňoval na to, že dělicí čára v kosovském konfliktu nevede mezi etniky, nýbrž mezi „*silami socialismu, bratrství, jednoty a pokroku a silami separatismu, nacionalismu a konservativismu*“. Samozřejmě nepřekvapuje, že ostří Miloševičova pro-jevu bylo obráceno k albánskému nacionalismu, nevyhýbal se však, v duchu pravidel proporcionality, ani odsouzení nacionalismu srbského. Nacionalismu nesmí jeho podvrtné působení dovolit ani „*pokrokový lid Kosova, ani Srbsko, ani Jugoslávie*“. Tuto myšlenku Miloševič ještě prohloubil, když prohlásil, že v tomto boji mezi pokrokovým a reakčním budou Srby a Černohorce jistě podporovat mnozí Albánci... „*neboť cíl je zde pro všechny společný – kulturní a ekonomický vzestup autonomní oblasti,*

šťastnější život lidu...“ Tento cíl pak musí být základem bratrství a jednoty na Kosovu. Takovýto závěr Miloševićova projevu byl jako vystřižen z Titova slovníku. Jistá změna zde ovšem byla. Do svého projevu totiž předseda SKS neváhal zapojit některá spojení, jež do té doby byla doménou výhradně srbské kritické opozice: jsou obsaženy jak v konstataci, že vystěhovávání Srbů z Kosova „*je bezesporu posledním tragickým exodem evropského obyvatelstva*“, tak v apelu na shromážděné, které vyzývá, aby se z Kosova nestěhovali a zůstali ve svých domovech, neboť by jinak „*zahanbili své předky a rozčarovali své potomky*“. V případě, že zůstanou, jim srbský stranický předseda slíbil podporu srbského i jugoslávského vedení, protože „*na Kosovu se jedná o přežití celé Jugoslávie*“.

Kosovský projev S. Miloševiće tedy neobsahoval nic příliš převratného. Nicméně to, že dokázal s demonstranty celou noc diskutovat a titovská rétorika jeho projevu jej pasovalo, alespoň u kosovských Srbů, do role nového Tita, což Milošević zřejmě pochopil a přijal. Kosovským srbským demonstrantům navíc slíbil, že změny, k nimž na Kosovu začne docházet, a to jak v kádrových, tak v politických otázkách, budou rychlé a účinné. Měl-li již tehdy Milošević na mysli změny ústavní, omezující autonomii, není zcela zřejmé, tato poněkud „lehkovážně slíbená rychlost“ ovšem ovlivnila v příštích měsících politickou scénu Srbska více, než bezesporu i on sám původně očekával. Při této příležitosti se také poprvé skandují oslavná hesla na Slobodana Miloševiće, zejména proslulé „*Slobo – slobodo*“. Kombinace všech těchto nastíněných aspektů Miloševićova projevu a jednání s demonstranty, nikoli sám obsah projevu, je podle některých historiků tou nejdůležitější politickou křížovatkou v srbském politickém vývoji. Slobodan Milošević totiž po svém (a díky svému) kosovském extempore přejímá nejdůležitější prvky Titovy technologie vládnutí: vstupuje do přímého kontaktu s masami, přejímá požadavky mas, aby tak odstranil zdroj jejich nespokojenosti, využívá přímé kontakty s masami, aby eliminoval své politické protivníky, a využívá znovuvybudované jednoty „strany a lidu“ k tomu, aby omezil vliv opozice.

Milošević se tedy z Kosova vrátil jako nový člověk – chorvátský historik Dušan Bilnađžić jeho metamorfózu popisuje tak, že na mítink přišel jako vůdce srbských komunistů a z mítinku se vrátil jako vůdce srbského národa – a za nečinného přihlížení Ivana Stamboliće se stává hlavní postavou srbské politické scény. Postavou, která navíc svým obratem ke Kosovu vyrazí opoziční národovecky zaměřené srbské kritické inteligenci z rukou její hlavní trumf. Nepřekonatelná bariéra, která stála mezi kosovskými demonstranty a srbským vedením, osobou Slobodana Miloševiće padá.

Řekli jsme výše, že se I. Stambolić snažil vyřešit kosovský problém v rámci tehdejších jugoslávských institucí. Naopak proud zastupovaný Slobodanem Miloševićem, který by mohl být označen jako „revoluční“, vytýkal „institucionalistům“ pomalé provádění ústavních změn, absenci politické ochrany kosovských Srbů a Černoherců před „albánským separatistickým nátlakem a útiskem“ a sliboval i **v případě Kosova rychlá a účinná řešení, jež přinese pouze politika prováděná „institucionálně i neinstitucionálně, statutárně i nestatutárně, na ulici i kabinetně, populisticky i elitářsky, argumentovaně i neargumentovaně...“**

Boj Slobodana Miloševiće za omezení kosovské autonomie

Kosovskými problémy se v té době zabýval i parlament a vláda SFRJ. Vystěhovávání slovanského obyvatelstva přestalo definitivně být tabu téma, nicméně ve většině jugoslávských republik převážil názor, že Kosovo není jejich problém. Oproti tomu analytici Svazu komunistů Jugoslávie stavěli kosovskou otázku jako nebezpečí pro zachování jednoty jugoslávského státu jako takového. Zprávy celojugoslávského komunistického vedení si ovšem stále nasazovaly

společnosti růžové brýle. Tvrđilo se v nich totiž, že „v řadách dělníků sílí vědomí toho, že je kontrarevoluční činnost albánských nacionalistů zaměřena proti historickým zájmům dělnické třídy a zájmům samotné albánské národnosti, která svoji plnou afirmaci a rozvoj může uskutečnit pouze v pevném svazku se všemi národy a národnostmi na Kosovu“. Žádné takové vědomí pochopitelně neexistovalo, bylo vytvářeno pouze v představách od reality odtržených federálních komunistických funkcionářů, které v něm nejspíš utvrzovaly kosovské komunistické špičky. Přesvědčení, že na Kosovu existuje poměrně široká vrstva obyvatelstva, která „prohlédla triky nacionalistů“ a o níž se je možno opřít, pak samozřejmě způsobovalo, že realizace plánů, jež na Kosovu počítaly s podporou a akceptací části obyvatelstva, byla veskrze neúspěšná. Proto se vše snažil vzít do rukou Slobodan Milošević svou neinstitutční cestou.

Důvod pro rozhodné jednání mu poskytla událost, která do značné míry ovlivnila další vývoj na Kosovu i v Jugoslávii, a již proto musíme věnovat pozornost.

Paračinské výstřely

Po roce 1981 měli albánští vojáci v základní službě v jugoslávské armádě velice těžké postavení. Vzhledem k charakteru tehdejších událostí, které byly nejvyššími místy ohodnoceny jako kontrarevoluční, totiž byli albánští „základáci“ pod neustálým bdělým dohledem důstojníků armádní kontrarozvědky, kteří je šmahem podezírali z protistátní činnosti. Podle slov Branka Mamuly, ministra obrany SFRJ v letech 1980–1988, mělo být dokonce mezi lety 1981–1987 v armádě odhaleno celkem 216 (!) ilegálních organizací s 1 435 členy albánské národnosti.¹⁴ Proto se vojenská kontrarozvědka snažila verbovat albánské vojáky pro spolupráci, a zřejmě přitom používala značného nátlaku. Někteří albánští autoři tvrdí, že v důsledku toho mezi albánskými vojáky základní služby nebývale vzrostla sebevražednost, která je jinak v rámci albánské populace statisticky téměř zanedbatelná a zdaleka nejmenší mezi všemi národy SFRJ. Možná i z toho důvodu došlo 3. září 1987 k tragické události v kasárnách v Paraćinu, kdy albánský vysokoškolsky vzdělaný voják Aziz Kelmendi zastřelil ve spánku čtyři své kolegy – jednoho Srba (který se ovšem sám považoval za Jugoslávce), jednoho Charváta a dva Muslimy, sedm dalších pak zranil (tři z Bosny a Hercegoviny, jednoho z Černé Hory, jednoho z Kosova a jednoho ze Slovinska) a posléze spáchal sebevraždu. Kelmendiho tělo ovšem bylo nalezeno až ráno v blízkém lese. Proto také ze strany některých kosovskoalbánských autorů, kteří by ale v žádném případě nemohli být označeni jako koryfejové nacionalistické či šovinisté spisby, zaznívají názory, že vraždu nemusel nutně spáchat on. Svědectví velitele stráže, jehož měl Kelmendi pod pohružkou zastřelení obrat o zásobníky munice, je ovšem poměrně jednoznačné. Kelmendi cíleně nejprve zastřelil jednoho vojáka muslimské národnosti, po jehož ložnici se ptal velitele stráže, a teprve poté, střelbou dávkami, náhodně usmrtil a zranil další vojáky. Událost jugoslávskou veřejnost šokovala a spustila vlnu šovinistických protialbánských projevů nejen v srbském tisku. Událost byla, bez jakéhokoli vyšetřování, interpretována jako další v řadě akcí albánských separatistů proti Jugoslávii a jejím národům,¹⁵ aniž by se kdokoli zamýšlel nad tím, proč si jako primární oběť Kelmendi vybral vojáka muslimské národnosti, nešlo-li případně o pomstu za šikanu či jiný čin nebo jen o náhlé hnutí mysli. V novinách Borba byl jeho čin označen jako *Výstřely do Jugoslávie*. Atmosféru později ještě

¹⁴ Podle Mamuly pak tyto subverzní živly připravovaly „vraždy důstojníků a vojáků, trávení stravy a vody, sabotáže, krádeže zbraní a munice z vojenských skladů, dezerce...“ a měly ve vojenských jednotkách vyvolávat flagrantní nacionalistické incidenty).

¹⁵ Později se konal i soudní proces se skupinou vojáků, kteří byli vojenskou kontrarozvědkou obžalováni, že osnovali spiknutí proti JLA a Jugoslávii jako takové. Objevovaly se i spekulace, že se jednalo o inscenovaný zločin s cílem vyvolat antialbánskou hysterii v celé Jugoslávii (jež opravdu propukla), proto měli být zastřeleni i vojáci jiných národností. Takovýto text se objevil např. v opozičním slovinském časopise Mladina.

přihřál jugoslávský ministr obrany, admirál Branko Mamula, který již přímo hovořil o tom, že byl vrah „*teroristicky indoktrinován*“ a že ke „*krveprolití*“ muselo dojít, neboť je plánoval jedinec, jenž byl „*at' již přímo či nepřímo*“ nabádán a školen k tomu, aby takovýto čin vykonal! Jeho další slova pak do budoucna učinila albánským rekrutům z vojny peklo. Mamula totiž přímo prohlásil, že „*dlouholetá a systematická indoktrinace mládeže v duchu albánského nacionalismu a dlouholeté chování části této mládeže poukazuje na to, že jsou další Kelmendiové, kteří nastoupí do JLA, popř. v ní již jsou. Jestli o nich armáda nebude dopředu vědět, resp. nebude dopředu zcela seznámena s jejich činnostmi před nastoupením vojenské služby, může se takováto situace zopakovat.*“ Každý albánský voják tak byl podle slov ministra obrany potenciální vrah a jako s takovým s ním bylo nutno jednat.

V novinách se objevovaly články s dramatickými obrazy, požadující radikální řešení a útočící na citlivou národní strunu. Např. Milorad Vučelić (v současnosti stále aktivní novinář ve službách srbského autoritativního prezidenta A. Vučiće),¹⁶ pozdější ředitel srbské státoprávní televize, psal v periodiku *Književne novine*, že „*výzvy k trpělivosti, čekání, chladným hlavám v situaci, kdy jsou hlavy krvavé a kdy po zemi leží rozesety mrtvolý zastřelených vojáků a těla znásilněných dívek, žen i stařen... působí kontraproduktivně... Odedávna se v takových situacích mezi lidem říká: Na hrubý pytel hrubá záplata...*“

Podníceni tiskem, vzali v mnoha místech občané útokem stánky a obchody, jejichž vlastníci byli Albánci (tyto excesy se udály např. ve Valjevu, Paraćinu, Subotici aj.). Celá Kelmendiho rodina byla zatčena a vyslýchána v prizrenském vězení. Pohřeb zastřeleného Srba Srdjana Simiće se pak i proti vůli jeho rodičů¹⁷ změnil v politickou manifestaci, jíž se zúčastnilo kolem 20 000 lidí, kteří v pohřebním průvodu vykřikovali hesla „*Kosovo je Srbsko*“, „*Nedáme Kosovo*“ atd. Po pohřbu se dokonce někteří jeho účastníci shromáždili u hrobu Aleksandra Rankoviće, kde zpívali jugoslávskou hymnu.¹⁸

Po incidentu zavládly na Kosovu, ale i v Srbsku a jinde v Jugoslávii obavy a strach, docházelo k častému zatýkání. Nedůvěra vůči Albáncům vzrostla nebyvalou měrou, k čemuž přispěla i hysterická atmosféra a antialbánské nálady, vyvolávané srbským tiskem. Vražda v kasárnách, vybíjení albánských obchodů a stánků (a dokonce několik rasově motivovaných vražd), nekontrolovatelná emotivní rétorika, rozdělené, vzájemně se obviňující vedení, to byl obraz Srbska na konci léta 1987. Výstřely v paraćinských kasárnách a jejich dirigovaná publicita tak připravily atmosféru pro definitivní vyřešení rostoucí srbské politické krize.

„Antibyrokratická revoluce“

Slobodan Milošević se víceméně oprávněně domníval, že k prosazování dramatických změn ve vztahu mezi SRS a jejími autonomiemi i k plánovanému prosazování větší centralizace na federální úrovni, o níž začal usilovat, na nějaké spojení mezi ostatními jugoslávskými republikami spoléhat nemůže. Začal proto podnikat rozhodné kroky k tomu, aby si pro podporu

¹⁶ Milorad Vučelić (1948) patřil původně do skupiny radikální kritické inteligence, jejíž část se po roce 1987 dala cele do služeb Slobodana Miloševiče. Svoji novinářskou kariéru začínal v časopise *Student*, později byl vedoucím redaktorem týdeníku *Književne novine*. Po rozpadu SKS a založení nástupnické Socialistické strany Srbska patřil k vysokým funkcionářům strany a nejbližším spolupracovníkům jejího předsedy.

¹⁷ Zoufalý otec Srdjana Simiće se marně obracel na demonstranty s prosbou, aby nezneužívali smrt jeho syna.

¹⁸ Rankovićův hrob (A. Ranković zemřel v roce 1985) se tak paradoxně stal shromaždištěm nacionalistů, byť byl bývalý druhý muž Jugoslávie, až do své smrti, i přes odstavení z politického života, věrným synem SKJ, a v žádném případě neinklinoval k nacionalismu. Nacionalistům však symbolizoval unitaristický koncept Jugoslávie, v němž Kosovo nemělo autonomní práva a Albánci byli, vzhledem k malé účasti v národně-osvobozenském boji, podezřívánou a ne zcela plnoprávnou menšinou.

svých úmyslů zajistil ve federálních orgánech dostatečnou podporu i bez doprošování se. Nejméně ve třech dalších federálních jednotkách (aby tak získal při důležitých hlasováních v prezídiu SFRJ či předsednictvu ÚV SKJ jisté čtyři hlasy) proto potřeboval vedení, loyální k jeho politice. Z logiky věci vyplývalo, že se je nejprve pokusil získat v autonomních oblastech a v republice Srbsku etnicky nejbližší – tedy v Černé Hoře. Pro podporu svých cílů Slobodan Milošević nevídaně zmobilizoval masy srbského obyvatelstva, které na tzv. mítincích pravdy vyjadřovaly podporu novému srbskému vedení a naopak odpor „oportunismu, auto-nomismu, dezintegraci Jugoslávie a kosovské kontrarevoluci či iredentě“. Toto hnutí pak vešlo do historie jako tzv. antibyrokratická revoluce. „Byrokraty“ ovšem Milošević myslel všechny ty, kteří mu stáli v cestě za absolutní mocí. Bylo to hnutí nejen proti osobnostem, ale i vůči institucím, které podle něj fungovaly pomalu, protikladně a některé vůbec.

Rízené masové demonstrace donutily k demisi vojvodinské vedení v říjnu 1988, na počátku roku 1989 padlo pod tlakem mas vedených Miloševićovými emisary také vedení černohorské, v březnu 1989 si pak kosovský parlament sám odhlasoval omezení své autonomie. Ohlašovaného a požadovaného sjednocení tak bylo dosaženo. A to metodami, které vítěz sliboval – „*institucionálně i neinstitucionálně, na ulici i kabinetně*“, ba i s použitím síly, jako v případě kosovského odporu ústavním změnám v březnu 1989. Kosovský případ „antibyrokratické revoluce“ si proto zaslouží naši zevrubnější pozornosti.

Miloševićova kritika „srbské nesvornosti“, „byrokratismu“ a „auto-nomismu“ docházela sluchu především mezi kosovskými Srby a jejich organizacemi, pro něž se stal předseda SKS faktickým vůdcem srbského národa již po jeho projevu v Kosově Polji. V tažení proti „zbyrokratizovaným“ politickým strukturám autonomních oblastí se proto kosovští Srbové osvědčili jako hlavní Miloševićovi političtí spojenci a také jako úderná pěst mítinků, které se od jara 1988 začaly po celém Srbsku organizovat.

Již od počátků „mítinků pravdy“ s jejich protialbánskými hesly bylo zřejmé, že jejich cílem je připravit veřejné mínění na konečné řešení kosovské otázky, tedy na omezení kosovské autonomie a navrácení všech rozhodovacích mechanismů z Prištiny do Bělehradu. Na Kosovu v důsledku toho rostlo celý rok 1988 napětí mezi albánským obyvatelstvem, k němuž přispívala i aktivní role, již sehrávaly organizace kosovských Srbů v rámci antibyrokratické revoluce ve Vojvodině a v Černé Hoře. Ve vzduchu visely obavy z jednání o pozměňovacích návrzích ústav – jak kosovské, tak srbské a jugoslávské.

Dodatečné tenze na Kosovu vyvolal organizovaný protest srbských středoškoláků, k nimž se připojili i žáci vyšších tříd základních škol, kteří v době zasedání kosovského parlamentu vyšli do prištinských ulic. Byla to první srbská demonstrace v Prištině. Poté, co se k nim v následujících dnech připojily kolony srbských žáků s rodiči a učiteli z dalších kosovských měst se odhadovalo, že se „žákovských“ demonstrací zúčastnilo až 10 000 osob. V politickém klimatu, vládnoucím na Kosovu, se jednalo o nezanedbatelný incident, tím spíše, že se bojkot výuky protáhl až do října. Atmosféru vyhrotil i mítink zhruba 30 000 metochijských Srbů, Černohorců a Muslimů ve Vitimirici a téměř dvacetitisícové shromáždění na mítinku „bratrství a jednoty“ v Titově (Kosovské) Mitrovici, na němž byly požadovány demise nového kosovského vedení, zejména Azema Vllasiho, Kaqusha Jashariové a Kolë Shiroka. Všechny tyto protesty organizované „na podporu ústavní novely“ zvětšovaly propast a prohlubující se nedůvěru mezi albánským a nealbánským obyvatelstvem Kosova.

V říjnu 1988 bylo Kosovo ve znamení napjatého očekávání zasedání Ústředního výboru (ÚV) Svazu komunistů Jugoslávie (SKJ), jedním z jehož bodů měla být i iniciativa ÚV SK Srbska navrhuující „projednat odpovědnost“ vedoucích kosovských politiků za tíživou hospodářskou, sociální a národnostní politiku na Kosovu. V iniciativě srbského ÚV se hovořilo

adresně o odpovědnosti Kolë Shiroka a Azema Vllasiho (v květnu 1988 Vllasiho na místě předsedy kosovských komunistů vystřídala Kaqusha Jashariová), členů ÚV SKJ a bývalých předsedů kosovských komunistů. Všem se dávalo za vinu, že jako předsedové kosovských komunistů „nezabezpečili vykonávání politiky ÚV SKJ a oblastního výboru SK Kosova a tak přispěli k těžké situaci, v níž se oblast nachází“, Nejvíce kritiky se ovšem snaželo na nejvlivnějšího kosovského politika Azema Vllasiho, nositele „normalizace“ v OV SKK po roce 1981. Plénum ÚV SKJ ovšem celou situaci nedokázalo (jak již bylo v té době obvyklé) jednoznačně vyřešit, většina delegátů se ale přikláníla k postoji, že za neutěšený stav na Kosovu nese politické vedení autonomní oblasti svůj velký díl odpovědnosti a možnost odvolání zmíněných albánských (a také jednoho srbského) politiků nevyloučilo. Mělo se o něm rozhodnout na rozšířeném zasedání Oblastního výboru Svazu komunistů Kosova 17. listopadu 1988.

Demonstrace podpory kosovskému vedení

Již v ranních hodinách 17. listopadu se v prištinských ulicích začaly shromažďovat zástupy převážně mladších demonstrantů, které vyjadřovaly svůj nesouhlas se závěry ÚV SKJ a přišly před kosovský parlament vyjádřit podporu svému vedení. Z dolu Trepča ve Starém Trgu vyrazila pěšky do Prištiny kolona více než dvou tisíc havířů, k níž se cestou přidávaly další zástupy z kosovských elektráren a z Vučitrnu. Tento mnohatisícový průvod dorazil do Prištiny právě v době, kdy OV SK Kosova na základě stanoviska předsednictva ÚV SKJ vynášelo rozhodnutí o odvolání předsedkyně OV SK Kosova Kaqushy Jashariové, člena předsednictva Azema Vllasiho a dalších několika funkcionářů (Kolë Shiroka předtím sám podal demisi na svoji funkci v předsednictvu ÚV SKJ). Před budovami prištinského OV SK a kosovského parlamentu projevovali demonstranti skandováním svůj nesouhlas s odvoláním a zejména s jakýmkoli novelizacemi autonomního statutu, k němuž samozřejmě změny v OV otevíraly cestu. Demonstranti skandovali mj. hesla „Nedáme ústavu“, „Ať žije ústava z roku 1974“ a provolávali slávu Titovi, jehož obrazy davy demonstrantů také nesly. Dalšího dne dosáhly demonstrace svého vrcholu, když centrum Prištiny zaplavilo kolem sta tisíc demonstrantů ze všech kosovských oblastí. Velice úporně dlouhé hodiny v nepříznivém zimním počasí skandovali hesla na podporu odvolaných poli-tiků, začala se však ozývat i hesla známá z demonstrací v roce 1981, požadující republiku Kosovo aj.

Prištinské demonstrace trvaly pět dní. Byly to zároveň poslední mohutné albánské protesty, které skončily bez krveprolití. Policie na demonstracích sice byla přítomna, ale nezasahovala. Pravdou také zůstává, že tyto listopadové albánské demonstrace byly mnohem méně explozivní než tehdy běžné srbské demonstrace „antibyrokratické revoluce“, na nichž zaznívaly často až šovinistická a výrazně protialbánsky zaměřená hesla a urážky. Jejich kolorit byl, kromě hesel o podpoře Jashariové, Vllasiho a dalších odvolaných politiků a samozřejmě kromě protivení se novelizaci ústavy z roku 1974, „standardizovaný“ – jugoslávské vlajky, Titovy obrazy, hesla o jednotě a bratrství. Během prištinských mítinků nedošlo k jedinému závažnému incidentu.

Jako reakce na kosovské demonstrace se v Bělehradě na rozlehlém prostranství mezi soutokem Dunaje a Sávy, známém jako Ústí (Ušće), uskutečnil 19. listopadu „mítink všech mítinků“. Podle některých údajů se na mítinku toho dne shromáždilo až 1 000 000 účastníků. Ve svém projevu S. Milošević shromážděným masám slíbil, že „*bitvu o Kosovo vyhrájeme bez ohledu... na to, že se dnes, tak jako kdysi, proti Srbsku sdružují jeho nepřátelé v zahraničí s těmi v zemi...*“ Neopomněl přitom, poukazuje tak na půlroční mítinkování, populisticky zdůraznit, že bitvu o Kosovo vede lid, který nemůže prohrát, s tím, že vedení v takovém případě nemá na výběr – „*bud' se postaví do čela lidu a poslechne jeho hlas, nebo je odvané čas... a v historii po*

něm zůstane jen krátká zmínka...“ Na projevu v Ústí Milošević také využil terminologie ze slovníku bělehradské národovecké inteligence, když prohlásil, že „*Kosovo je centrum srbské historie, jeho kultury, jeho paměti. Každý národ má lásku, která věčně hřeje jeho srdce. A tou je pro Srbsko Kosovo. A to zůstane v Srbsku*“. Poslední věta byla zjevnou aluzí na připravované ústavní změny, které měly „Kosovo v Srbsku“ zaručit. Aby výhrůžný tón této poslední věty poněkud zmírnil, dodal S. Milošević, že Kosovo v Srbsku „*nebude na škodu Albáncům*“.

Demonstrace v Prištině a mítink v Bělehradě byly doposud největšími shromážděními jak Albánců, tak Srbů. Antibyrokratická revoluce se jimi stává hnutím se dvěma účastníky a dvěmi platformami. Oba mítinky byly vlastně masovou etnickou mobilizací a homogenizací jak srbského, tak albánského obyvatelstva, a to kolem dvou nacionálně-politických platform – Srbů a Černohorců kolem konceptu jednotného Srbska, a Albánců kolem konceptu obrany autonomie, jenž v sobě vždy nesl i náboj kosovské republiky a nezávislého Kosova. A protože tyto koncepty byly vzájemně nesmiřitelné, **představovaly obě demonstrace zahájení nesmiřitelné bitvy o Kosovo.**

Do čela redukováného kosovského vedení se po změnách v listopadu 1988 dostali, jak se v srbských médiích zdůrazňovalo, „*poctiví Albánci*“. Na zasedání OV SK Kosova 7. ledna 1989 se podařilo přinutit dalších 11 členů OV, kteří se stavěli proti změnám ústavy, k podání demise, z ÚV SKJ byl definitivně odvolán také Azem Vllasi. Dvacátého února kvůli tomu vstoupili do akce horníci z dolu Stari Trg v Trepči, a to způsobem, který nedával příliš nadějí na kompromis. Havíři první směny totiž odmítli vyfárat na povrch a ve štolách v hloubce přes 600 m zahájili protestní okupační stávkou. Připojili se k nim i havíři z druhé a třetí směny. Následujícího dne ze šachet nevyfárati ani horníci dalších trepčanských dolů – Kišnice a Nového Brda, stávkou zahájili také horníci magnezitového dolu Goleš v Maguře u Lipljanu. Pod zemí tak zůstalo více než 1 300 havířů, k jejichž stávce se přidávaly další a další kosovské podniky, takže celé Kosovo během dvou dalších dnů zastavilo své provozy. Spontánně tak došlo ke generální stávce, původně nezamýšlené. K hlavním požadavkům stávkujících patřila demise nového kosovského vedení.

Stávka v podzemí dolů v Trepči

Havíři se rozhodli zůstat v dolech bez ohledu na zdravotní rizika až do vítězného konce. Nedlouho po začátku hornické stávky se na veřejnosti objevuje apel „*Srbskému parlamentu a jugoslávské veřejnosti*“, podepsaný 215 předními albánskými intelektuály, jehož těžiště spočívalo v požadavku neměnit autonomii Kosova, zaručenou ústavou z roku 1974. Kosovští intelektuálové navrhovali, aby status Kosova zůstal v ústavní novele zachován s tím. Hlavním organizátorem apelu byl tehdejší předseda Svazu spisovatelů z Kosova Ibrahim Rugova, který se postupně stával neoficiálním mluvčím kosovské inteligence. Apel kosovských intelektuálů ovšem přišel pozdě, v době těsně před zasedáním srbského parlamentu, která mělo hlavní bod programu omezení kosovské autonomie I kdyby se však objevil dříve, těžko by na něj kdokoli ze srbských zákonodárců, kteří byli již téměř rok pod permanentním tlakem mítinků „*antibyrokratické revoluce*“, bral ohled.

S horníky jednali neúspěšně předseda jugoslávského prezidia Raif Dizdarević a tehdejší předseda jugoslávských komunistů Stipe Šušteršič, obě výrazné osobnosti posledních jugoslávských let, kteří se později, jeden Bosňák, druhý Charvát, snažili neúspěšně zabránit krvavému rozpadu. Mezi horníky sfáral i Azem Vllasi, což později posloužilo jako záminka pro jeho zatčení. Nakonec v jugoslávském prezidiu převládl názor, že je zapotřebí zavést na Kosovu výjimečný stav, aby tak mohlo podnikat opatření a patřičné kroky nezávisle na Srbsku. Vyhlášením výjimečného stavu se totiž automaticky přenašely pravomoci za veřejnou bezpečnost na Kosovu z vlády Srbska na federální vládu. Výjimečný stav s sebou přinášel kromě zákazu shromažďování

mj. i to, že kosovská policie byla posílena o oddíly ze všech jugoslávských republik a Vojvodiny. Do stavu pohotovosti byla uvedena také armáda, která měla svoji připravenost k zásahu demonstrovat mimořádnými cvičeními a veřejnými přesuny po komunikacích, měla se ovšem vyhýbat jakýmkoli „blízkým setkáním“. Oddíly vojska navíc dostaly příkaz obsadit hranice s Kosovem, aby tak zamezily extremistům překračovat kosovské hranice. Z možných provokací extremistů totiž v jugoslávském vedení panovaly oprávněné obavy, které vyvolal svým prohlášením na zasedání prezidia SFRJ srbský prezident (a generál ve výslužbě) Petar Gračanin, jenž, s odvoláním na důvěryhodné zdroje, tvrdil, že v Srbsku a Černé Hoře je k pochodu na Kosovo připraveno 50 000 kosovských Srbů – vysídlenců – a jejich přátel. Bylo sice jasné, že cifra je zveličená, ale v napjaté situaci by i příchod daleko menšího počtu ke všemu odhodlaných kosovských emigrantů nutně skončil krveprolitím. Obavy ze scénáře předloženého Gračaninem podporovaly i nálady srbských demonstrantů na „mítincích pravdy“, na nichž se často skandovalo „Dejte nám zbraně“ a „Půjdeme na Kosovo“.

Poté, co horníci opět vyhlásili, že z dolu neodejdou, přestože je již polovina z nich nemocná, bylo zřejmé, že pokud mocenské orgány neustoupí alespoň v nejzákladnějších hornických požadavcích, hrozí tragédie nebyvalých rozměrů. Nakonec podali demisi tři hlavní „neoblíbení“ kosovskoalbanští politici a 27. února ve večerních hodinách proto dělníci začali fárat z dolu. Teprve později, když již byla stávka ukončena, se dozvěděli, že demise předsedy kosovských komunistů Rahmana Moriny byla pouze formální a její aktér zůstává dále na svém místě. Také slib o diskusi o ostatních požadavcích horníků nebyl splněn. Jejich stávka tak vlastně vyzněla naprázdno. Horníci se právem cítili oklamání. Bylo zřejmé, že v blízké budoucnosti se podobné akce budou opakovat. S tím, jak se blížilo zasedání kosovského parlamentu, který měl přijmout novelizaci ústavy a tím se vlastně dobrovolně vzdát svého mandátu, napětí opět nabývalo na síle. Celou situaci pak ještě zkomplikoval společný mítink slovinského stranického a státního vedení se slovinskými alternativními organizacemi.

Slovinská podpora kosovským požadavkům a srbský mítink před jugoslávským parlamentem

Ve Slovinsku totiž, podobně jako v Srbsku, o sobě od počátku osmdesátých let dávala stále hlasitěji slyšet kritická inteligence. Její občanské křídlo se shromažďovalo kolem časopisu Mladina (jinak orgánu slovinské mládežnické organizace), slovinský nacionální program pak vznikl v kruhu intelektuálů shromážděných kolem literárně-politického dvouměsíčníku Nova Revija. Po počátečním odmítnutí slovinského nacionálního programu, předkládaného autory Nove Revije, se ovšem, podobně jako v Srbsku, stávala slovinská politická elita vůči své opozici stále tolerantnější, aby se její reformní skupina v roce 1989 nakonec téměř připojila ke slovinské alternativě a zformovala tak jakýsi všeslovinský pluralitní politický blok.

Na tomto neobyčejném shromáždění vyjadřovala jak legální slovinská politická scéna, tak opozice solidaritu s kosovskými horníky a protestovala proti zavedení výjimečného stavu v autonomní oblasti.

O tomto slovinském shromáždění samozřejmě není možno říci, že by bylo nestranné a objektivní, neboť, podobně jako srbsští spisovatelé a další příslušníci srbské kritické inteligence ve svých projevech o Kosovu odmítali vidět albánskou stranu, i slovinští intelektuálové odmítali vidět stranu srbskou. Zejména příslušníci alternativních slovinských skupin z okruhu časopisu Nova Revija používali na shromáždění rétoriku podobnou té, kterou využívala bělehradská národovecká kritická inteligence, ovšem akcentovali skutečnosti, jež ucho srbského posluchače, zpracovaného „mítinky pravdy“, nebylo zvyklé slyšet. Z úst slovinských řečníků došlo sice k mnoha zjednodušováním a zveličováním, předseda slovinského svazu mládeže Joze Skoljc

dokonce prohlásil, že postavení Albánců v Jugoslávii je podobné tomu, v němž se ocitli Židé v letech druhé světové války, poprvé však takto veřejně před jugoslávským fórem zaznívala i druhá strana kosovské mince.

Mítink uskutečněný v lublaňském kulturním domě pojmenovaném podle předního slovinského spisovatele přelomu 19. a 20. století Ivana Cankara snadno posloužil srbským nacionalistickým kruhům k potvrzení jejich teze o „protisrbské koalici“ a srbofobii slovinského vedení i slovinské opozice s čímž přišli již v Memorandu SANU. Ve svém vyjádření o shromáždění v Cankarově domě tak srbsští akademici (jistě ne všichni, ale vedení instituce) slovinské shromáždění pak vysloveně rasisticky hodnotí jako „zcela neobvyklé spojenectví mezi představiteli civilizované střeoevropské společnosti s nositeli výrazně orientální tyranie“. Ředitel srbské státní televize Dušan Mitević přijal během mítinku v Cankarově domě, který byl přenášen slovinskou televizí, velmi nebezpečné rozhodnutí – nechal jej, s pomocí tlumočnicků, vysílat také na prvním srbském televizním programu. Přenos, jak zřejmě i předpokládal, vyvolal mezi srbským obyvatelstvem šok, neboť z úst slovinských řečníků zaznívaly na adresu srbského vedení, nacionalisticky orientované kritické inteligence a na „hegemonistické snahy Srbska“ jako celku skutečně tvrdá a ostrá slova, do té doby v srbském prostředí neslýchaná, která jen potvrzovala resentimentní názory srbské kritické inteligence.

Na slovinský mítink zareagovali nejprve studenti v univerzitním městečku v Novém Bělehradě. V tomto komplexu vysokoškolských kolejí žilo několik tisíc studentů, kteří se, revoltováním přenosem z Cankarova domu, ve večerních hodinách začali spontánně shromažďovat mezi bloky kolejí, kam přišel jejich „oprávněné rozhořčení“ podpořit i tehdejší rektor Bělehradské univerzity. Po půlnoci se studenti v čele s rektorem v průvodu vypravili přes Bělehrad k budově federálního parlamentu. Cestou se k nim přidávali další lidé a do osmi hodin ráno již byla před budovou skupštiny shromážděna mnohasettisícová masa demonstrantů. Dodnes není zcela jasné, jak se během noci a brzkého rána mohlo sejít takové množství lidí bez předchozí organizace.

Mítink byl velice impulzivní – kolem poledne oznamuje federální ministr vnitra předsedovi prezidia, že pořádkové složky nad ním ztrácejí kontrolu. Sloboda Milošević vyšel před masy až v době, kdy se počaly rozcházet a kdy jim měl co slíbit. Demonstranti skandováním a transparenty požadovali jak odsouzení slovinského mítinku, tak, a to především, zatčení organizátorů listopadových demonstrací a únorové stávkové albánských horníků, odmítnutí demisí kosovského vedení a rychlé přijetí ústavní novely. Tedy přesně to, co prosazovalo také srbské vedení – náladu a názory demonstrujících mas totiž podle očitých svědků usměrňovaly organizované skupiny, stojící přímo před vchodem do parlamentu, které skandováním hesel (vyjadřujících požadavky srbského politického vedení) bezprostředně ovlivňovaly průběh demonstrace. Na odpoledním zasedání předsednictva ÚV SKJ Sloboda Milošević úporně trval na tom, aby jeden ze závěrů tohoto zasedání byl právě požadavek trestního stíhání organizátorů listopadových a únorových kosovských událostí. Po dlouhém jednání učinilo stranické předsednictvo ústupek a vyšlo tomuto požadavku vstříc, a jakmile bylo trestní stíhání odsouhlaseno, odešel Milošević na mítink. Demonstranti, kteří od nočních hodin čekali na Miloševićův projev a celou dobu skandovali jeho jméno, se dočkali teprve v sedm hodin večer! Milošević pak hovořil pouze čtyři minuty (!) a jeho projev byl populisticky přímý. Prohlásil mj., že „žádná cena ani síla, nemůže zviklat vedení Srbska a občany Srbska v boji za spravedlivé cíle...“, a v souvislosti s demisemi kosovských politiků chválil odhodlání demonstrantů nedopustit na Kosovu politické změny: „*My jsme, a především vy jste dokázali, že nedopustíme, aby nám likvidovali kádry, důsledně bojující za politiku SK na Kosovu.*“ Po těchto slovech začal dav skandovat: „*Zatkněte Vlasiho.*“ V tu chvíli Milošević prokázal, že je skutečným mistrem

mítinkové politiky – nejprve se obrátil na demonstranty slovy „*neslyším dobře, neslyším, co říkáte*“, a vzápětí dodal: „*Chci vám však odpovědět na to, co požadujete – brzy budou zveřejněna všechna jména a říkám vám, že ti, kdo zneužili lid k uskutečnění svých politických cílů, ti, kdo zneužili lid proti Jugoslávii, budou potrestáni a zatčeni...*“ Po těchto slovech Milošević žádá demonstranty, aby se rozešli, a oni odcházejí. Milošević tak prokázal svoji moc – lidé na jeho slova čekali téměř dvacet čtyři hodin a rozcházejí se na jeden jediný jeho pokyn

Demonstrace před federálním parlamentem je také svědectvím toho, že na vzestupu a celkovém vítězství srbského populismu a nacionalismu mají svůj díl také studenti a profesori bělehradské univerzity. Začlenění univerzity, profesorů a studentstva do populistického hnutí dalo srbskému nacionalismu novou sílu, již mu nemohla poskytnout ani církev, ani akademie, ani svaz spisovatelů a jiné intelektuální organizace, neboť nedisponovaly desetitískými lidmi, připravenými k přímé akci.

Azem Vllasi byl zatčen tak, jak Milošević slíbil demonstrantům – tedy hned následující noci po manifestaci před federálním parlamentem. Na Kosovu pak byla ještě téhož dne zatčena řada vedoucích pracovníků a horníků z Trepče. Později bylo zatčeno ještě několik dalších politických a hospodářských činitelů Kosova, jež obžaloba vinila z navádění ke stávce, její přípravy a organizace a, v duchu dosavadního traktování kosovských problémů, také z „kontrarevolučního ohrožování společenského řádu SFRJ“, což byla kvalifikace, za niž bylo možno očekávat až 15 let vězení. Právě 15 let totiž dostali kosovští Albánci obžalovaní z rozpoutání demonstrací v roce 1981, např. Hydajet Hyseni, který si z trestu odpykal 10 let. Předpokládalo se, že „politická organizátoři“ Vllasiho formátu by bezesporu byli odsouzeni k nejvyšším možným trestům.

Soud s Vllasim

a skupinou vedoucích pracovníků z Trepče začal teprve na podzim 1989 a události následujících měsíců způsobily, že to byl poslední politický proces v SFRJ. Zároveň to byl také první proces tohoto druhu, při němž byla umožněna přítomnost mezinárodních organizací pro lidská práva, zahraničních diplomatů a korespondentů světových médií. Začátek procesu v okresním soudě v Titově Mitrovici (dnes Kosovska Mitrovica) 30. října 1989 se tak stal prvotřídní politickou událostí, na niž se akreditovalo 150 jugoslávských i zahraničních dopisovatelů. Očekávala se hlavně řeč samotného Vllasiho, který také naděje nezklamal. Udělal z ní politický projev, v němž Miloševiče a Rahmana Morinu obvinil z organizování honu na jeho osobu a vyjádřil své přesvědčení o tom, že demonstrace organizované na jeho obranu nebyly nepřátelské ani kontrarevoluční. V prvních dnech soudního procesu docházelo k demonstracím v řadě kosovských měst, v Prištině se staly střety převážně mladších demonstrantů s pořádkovými oddíly každodenním programem, takže se začalo hovořit dokonce o „bejrůtizaci Prištiny“. S tím, jak se soud protahoval, ustaly postupně i demonstrace, které ovšem hned v počátcích přerostly ze shromáždění na podporu Azema Vllasiho a trepčanské čtrnáctky na demonstrace politické, požadující kosovskou republiku. Již po několika dnech bylo zřejmé, že Vllasi sloužil při demonstracích pouze jako záminka. Demonstrace trvaly více než deset dní (menší demonstrace se však zejména v Podujevu odehrávaly takřka permanentně po celou dobu soudního procesu), nikdy však nedosáhly masovějších rozměrů a zakončily se bez krveprolití. Samozřejmě, na rozsah těchto demonstrací působila i skutečnost, že na Kosovu stále trval výjimečný stav, vyhlášený 27. února 1989, svoji odstrašující roli sehrálo i krveprolití, k němuž došlo při protestech proti přijetí nové srbské ústavy v březnu 1989 (o tom dále).

Azem Vllasi jako právník se obhajoval sám. Vllasi ve své obhajobě zpochybňoval jeden argument prokuratury za druhým a brzy začalo být jasné, že soud se stane politickou blamáží jak

kosovského vedení, tak samotného Slobodana Miloševića. Dvacátého čtvrtého dubna 1990 vynesl soud osvobozující rozsudek jak pro Vllasiho, tak pro zbývajících třináct obžalovaných (jeden byl osvobozen již dříve).

Vllasi se z vězení vrátil po čtrnácti měsících jako vítěz, svůj triumf si ovšem nemohl příliš vychutnat. Na Kosovu se v době, kdy byl ve vězení, radikálně změnila politická situace. Éra Azema Vllasiho a albánských komunistických funkcionářů zde totiž definitivně skončila. Jeho komunistická minulost a především role v normalizaci politické scény po roce 1981 byla pro národovecké albánské intelektuály nepřijatelná a nemohly ji změnit ani události posledních měsíců, kdy se Vllasi, fakticky proti své vůli, a především díky působení Miloševićovy mediální mašinérie, stal symbolem albánského protestu proti rušení autonomie.

Přijetí nové srbské ústavy – vítězství antibyrokratické revoluce

I po skončení hornické stávký v Trepči byla situace na Kosovu, z důvodů již výše uvedených, stále napjatá. K bezprecedentní bezpečnostní krizi ovšem dochází až v souvislosti se začátkem zasedání kosovského parlamentu, ohlášeným na 23. března 1989, na němž měly být přijaty doplňky a novely srbské ústavy v podstatě omezující kosovskou autonomii. Srbský parlament schválil dodatky k ústavě již na zasedání 23. února (tedy v době, kdy byla v plném proudu stávka horníků v Trepči), podle stávajícího právního řádu mohla novelizovaná srbská ústava vstoupit v platnost až po schválení parlamenty autonomních oblastí (vojvodinský parlament schválil novelizaci 10. března 1989). To byl mj. také jeden z principů, jež ústavní novelizace rušila, neboť právo veta na ústavní změny, které autonomie ze zákona mohly uplatňovat, bylo srbskými zákonodárci nejvíce kritizováno a napadáno. Kromě toho měly novelizace omezit i řadu dalších autonomních ingerencí, mj. kontrolu nad policií, vzdělávací i ekonomickou politikou, omezeno mělo být i právo výběru oficiálního jazyka autonomie (což ovšem neomezovalo možnost používání albánštiny v úředním styku a ve školství).

Ohledně samotného hlasování kosovského parlamentu o ústavních změnách, k němuž došlo 23. března 1989, panuje dodnes jistá konfuse. Kosovští poslanci totiž nakonec podle všeho velkou většinou hlasů ústavní novelu podpořili. Výsledky hlasování hovoří o tom, že z dvousetčlenného parlamentu bylo proti pouze deset poslanců. Pozdější albánská literatura ovšem uvádí, že se většina albánských delegátů zdržela hlasování a předseda parlamentu Remzi Kolgeci prohlásil novelizaci za schválenou i přes to, že návrh nezískal v parlamentu potřebnou dvoutřetinovou většinu. Na poslance bezesporu byl činěn nátlak, jinak si lze jen stěží představit takovéto procento úspěšnosti hlasování pro novelizaci, proti níž většina albánského obyvatelstva demonstrovala již několik měsíců. Jako prostředek nátlaku se uvádějí i obrněné transportéry, jimiž byla budova kosovského parlamentu v den hlasování obklíčena. Jejich původním účelem však byla ochrana budovy a poslanců před demonstracemi, které se v den schvalování novelizace očekávaly. Při hodnocení schválení ústavních změn také nelze zapomínat ani na skutečnost, že drtivá většina poslanců byla členy SK Kosova, kteří byli zvyklí hlasovat podle stranické disciplíny. Někteří z nich nejspíš také viděli, podobně jako nové albánské kosovské vedení, větší nebezpečí v albánském radikalismu a separatismu než v postoupení části autonomních pravomocí bělehradskému centru. Jisté tedy každopádně je, že dodatky k srbské ústavě kosovský parlament velkou většinou schválil.

Krvavý kosovský týden

Demonstrace proti tomuto v očích velké části albánského obyvatelstva zrádnému kroku kosovského parlamentu na sebe nedaly dlouho čekat. Zahájilo je asi dvě stě albánských žen v

Uroševci (alb. a tur. Ferizaj) , které se shromáždily před městským úřadem a skandováním dávaly najevo svůj nesouhlas s přijetím ústavní novelizace. V odpoledních hodinách již bylo před městským úřadem shromážděno více než pět tisíc demonstrantů. Jedna kolona demonstrantů se vypravila k domu armády a dostala se do blízkého kontaktu s vojáky. Ze strany demonstrantů došlo i ke střelbě a jedna z kulek se dokonce odrazila od přílby hlídkujícího vojáka. Byl to první „politický“ výstřel na Kosovu od roku 1981. Demonstrace v Uroševci probíhaly i následující tři dny a teprve 27. března 1989, den před slavnostním zasedáním srbského parlamentu, který měl přijmout autonomiemi již ratifikované ústavní novely, se nepokoje přenesly i do dalších kosovských měst – Prištiny, Titovy Mitrovice, Gnjilan, Lipljanu, Vučitrnu, Podujeva a postupně přerůstaly v uliční násilí. Policie je zasypávána kamením, dochází k převrácení automobilů, na ulicích vyrůstají barikády. Stále častěji se ze strany demonstrantů ozývají výstřely. Bylo zřejmé, že za tohoto stavu věcí jsou oběti na životech jen otázkou času. Při střelbě v Mitrovici zahynul policista srbské národnosti a těžce zraněno bylo šest dalších příslušníků policejního sboru, v Podujevu byl dokonce zastřelen velitel místní policejní stanice albánské národnosti. Předsednictvo kosovského parlamentu sice zavedlo policejní hodinu, vyhlásilo zákaz pohybu a shromažďování na veřejných místech a řadu dalších opatření, která však neměla, podobně jako prohlášení prezidia SFRJ, valného úspěchu, neboť neméně dramatické demonstrace se udály i 28. března v dalších místech na Kosovu – v Prizrenu, v Suvé Rece, Orahovci, Peći, Mališevu aj.

Výsledky těchto střetů byly hrozné: během dvou dnů násilí zahynuli dva příslušníci pořádkových sil a dvacet dva demonstrantů, těžce zraněno bylo devět příslušníků policie a lehce sto dvanáct, lékařskou pomoc vyhledalo devadesát dva demonstrantů, počet zraněných však byl mnohem vyšší, neboť většina lehčeji zraněných účastníků nepokojů, podobně jako v roce 1981, nevyhledala lékařskou pomoc z obavy z policejní represe, popř. jim byla prokázána albánskými lékaři mimo okruh nemocnic. Podle hodnocení kosovského ministra vnitra Jusufa Karakushiho byly demonstrace 23. – 28. 3. 1989 ve srovnání s demonstracemi roku 1981 menší co do počtu účastníků, ale agresivnější a s většími následky.

Jako obvykle následovala po takovéto akci normalizace. Čistky proběhly vzápětí jak v předsednictvu OV SK Kosova, tak i dalších vedoucích stranických a oblastních orgánech, odvoláni byli ředitelé podniků, z jejichž závodů se rekrutovali účastníci demonstrací, mocenské orgány se však zvláště zaměřily na signatáře petice 215 intelektuálů, jež byla v hodnocení událostí označena jako časově i ideově cílený akt, který měl „animovat albánské masy na Kosovu k odporu vůči ústavním změnám“. V hodnocení se jasně dávalo na vědomí, že „signatáři nemohou zůstat na vedoucích a odpovědných místech a musí jim být odňata možnost politického vlivu“. Kromě toho podle oficiálních údajů policie zatkla 238 osob, které byly odvezeny do vězení ve Vranji. Albánští autoři tvrdí, že zatčení demonstranti byli ve vězení vystaveni „brutální policejní tortuře“. Po dvou měsících byla většina zatčených propuštěna, aniž by proti nim bylo vzneseno obvinění. Stovky lidí byly také potrestány v přestupkovém řízení až několika týdny vězení, popř. odsouzeny k peněžitém pokutám, mnozí prostí účastníci demonstrací byli propuštěni z práce.

Konec autonomie

Poslanci tří komor srbského parlamentu schválili, slavnostně a jednohlasně, dodatky k ústavě, resp. její novelizaci, na zasedání srbského parlamentu 28. března 1989. Jejího slavnostního vyhlášení v kongresovém centru Sáva se zúčastnilo čtyři tisíce pozvaných hostů. „Pravomoci, které nová ústava poskytuje, budou bez výjimky využity vůči každému, kdo se odváží napadat integritu Srbska a Jugoslávie. Srbsko nepožaduje a nechce více práv, než mají ostatní jugoslávské republiky, ale nepřistoupí ani na to, aby jich mělo méně,“ prohlásil při té

příležitosti předseda srbského parlamentu Borislav Jović. V euforii po přijetí nové ústavy tehdy v Bělehradě vládlo všeobecné přesvědčení, že březnové albánské demonstrace na Kosovu byly pouhým „posledním záchvěvem separatistů“ a že ústavní změny zabezpečí na Kosovu právní jistotu a bezpečí všech občanů autonomní oblasti. „S definitivní platností je pohřbena iluze o možnosti vytvoření kosovské republiky, což by byl jen další stupeň k rozpadu Jugoslávie,“ hřimal Jović. „Život, jsem přesvědčen,“ pokračoval dále předseda srbského parlamentu a hlavní promotér novelizované ústavy, „ukáže jednotné Srbsko s dvěma autonomiemi jako obnovený faktor síly, jednoty, demokracie a pokroku našeho společenství.“

Dvacátý osmý březen 1989 tedy lze zároveň označit za vítězství Miloševićovy antibyrokratické revoluce. Milošević se, po omezení samostatnosti obou autonomií a po získání černohorských hlasů, stal nejmocnějším mužem na jugoslávské politické scéně. Již zanedlouho se však mělo ukázat, jak nereálná byla očekávání a prognózy srbských politiků. **Bělehrad si sice zabezpečil kontrolu nad kosovskými institucemi, bylo to však vítězství Pyrrhovo.** Následujícího roku zůstalo Kosovo bez parlamentu a řady dalších orgánů a mír v oblasti se dařilo udržovat jen díky zesílené přítomnosti policie a policejní represi, která bude Srbsko vyčerpávat ekonomicky, na mezinárodním poli jej bude diskreditovat a vyústí nakonec v zásah letectva NATO a jeho definitivní ztrátu. Zatím však v Bělehradě slavili vítězství. Deník Politika z 29. března s titulkem přes půl úvodní strany oznamoval: Srbsko je opět jednotné.

Dalo by se tedy v této souvislosti říci, že Kosovo, resp. možnost spolunažívání Srbů a Albánců na tomto území, tedy Slobodan Milošević a Srbsko neztratili v roce 1999, ale o deset let dříve, v březnu 1989, kdy předseda srbských komunistů slavnostně vyhlásil novou srbskou ústavu, která Kosovo zbavila „skutečné“ atonomie, již mu poskytla jugoslávská ústava z roku 1974. Ztratila jej politika, která vedla k naprostému odcizení Srbů a Albánců, ke vzniku novodobých historických resentimentů, nedůvěry a nenávisti, tedy těch atributů, které v současnosti do značné míry znemožňují mírové soužití a koexistenci těchto dvou národů na Kosovu.

Den svatého Víta

Vrcholem mítinkové politiky let 1988–1989 ovšem byla bezesporu až oslava 600. výročí bitvy na Kosovu, která se uskutečnila na výroční den bitvy, 28. června 1989. Oslava, dlouho dopředu plánovaná, se měla stát jedním z politických vrcholů roku 1989. Podle počtu zúčastněných, převážně ovšem Srbů a Černohorců ze všech koutů Jugoslávie i ze zahraničí, jím bezesporu byla. Srbská média hovořila až o dvou miliónech účastníků manifestace, i ty nejmenší odhady zahraničních agentur ale uváděly mnohasettisícové počty. Hlavní role na oslavě byla vyhrazena Slobodanu Miloševići, byť se oslavy, s výjimkou Stipe Šuvara, zúčastnilo celé jugoslávské prezídium v čele s předsedou Janezem Drnovšekem, a také předsednictvo ÚV SKJ, jehož tehdejší předsedou byl Makedonec Milan Pančevski. Oslavy tak měly mít celojugoslávský význam. Svým projevem Slobodan Milošević definitivně potvrdil své místo nejmocnějšího muže jugoslávské federace. Jeho projev byl dvojsmyslný – na jedné straně horoval za zachování socialistické Jugoslávie, na straně druhé upozorňoval, že Srbsko nebude více trpět ponižením a zradou ve svých vlastních řadách. **Jeho okřídlená slova o tom, že po „šesti stech letech jsme opět v bojích a před boji“, které sice „nejsou ozbrojené, ale ani takové nejsou vyloučeny“, jednoznačně předznamenala další jugoslávský vývoj.**

Pro předsedu Svazu kosovských spisovatelů Ibrahima Rugovu, ovšem byla oslava 600. výročí kosovské bitvy „šovinistickou manifestací“. Na Kosovu totiž podle něj nebojovali pouze Srbové, ale také Albánci, Charváti, Bosňané, a jde tedy o událost významnou pro všechny jugoslávské národy. „**Můj dojem z celé akce je ten**“, hovořil v interview pro Der Spiegel, „že v

Jugoslávii existují síly, které na Kosovo přímo přivolávají teroristické akce.“ Na závěr svého rozhovoru pak přidal prorocké upozornění, „že vždy, když se nějaký malý národ, a Srbové jsou malý národ, pokoušel Balkánu vnutit svoji převahu, končilo to jeho vlastní tragédií.“